

**Włączanie do głównego nurtu innowacji
sprzyjających włączeniu społecznemu
i przedsiębiorczości społecznej (II&SE)
w szkolnictwie wyższym**

2022-1-PL01-KA220-HED-000089820

Zestaw narzędzi

do projektowania i realizacji edukacji
w zakresie innowacji sprzyjających
włączeniu społecznemu
i przedsiębiorczości społecznej

Projekt "Mainstreaming Inclusive Innovation and Social Entrepreneurship in Higher Education / InnoSocial" (nr ref.: 2022-1-PL01-KA220-HED-000089820) jest współfinansowany przez program Erasmus+ Unii Europejskiej. Projekt InnoSocial jest koordynowany przez Społeczną Akademię Nauk (Polska) i we współpracy z czterema organizacjami partnerskimi: Uniwersytetem w Pawii (Włochy), Vilniaus kolegija/Higher Education Institution (Litwa), Fundacją InCREA (Polska) i Tetra Solutions Ltd. (Bułgaria). (Bułgaria).

Zestaw narzędzi InnoSocial został opracowany przez członków zespołu projektowego reprezentujących wszystkie organizacje partnerskie. Ma on na celu zapewnienie wytycznych dla wydziałów uniwersyteckich w zakresie projektowania i realizacji edukacji i szkoleń w dziedzinie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej.

Autorzy:

Rima Baciulyte, Vilniaus kolegija (Litwa)
Valentina Beretta, Uniwersytet w Pawii (Włochy)
Danguole Ignatoniene Vilniaus kolegija (Litwa)
Krzysztof Kandefer, Społeczna Akademia Nauk (Polska)
Evgenia Nikulina, Tetra Solutions Ltd. (Bułgaria)
Rafał Wojszko, Fundacja InCREA (Polska)
Borislava Zaharieva-Tomova, Tetra Solutions Ltd. (Bułgaria)
Agnieszka Zajac, Fundacja InCREA (Polska)

Redakcja:

Evgenia Nikulina, Tetra Solutions Ltd.
Borislava Zaharieva-Tomova, Tetra Solutions Ltd., Polska.

Recenzenci:

Maria Chiara Demartini, Uniwersytet w Pawii (Włochy)
Edyta Dobosz-Maciuk
Ireneusz Żuchowski

Kontakty:

www.innosocial.eu

Niniejsza publikacja jest dostępna na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0. Licencja międzynarodowa

Spis treści

Wstęp.....	4
Krótkie wprowadzenie do koncepcji innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej.....	7
Realizowane przez interesariuszy inicjatywy II&SE i współpraca uczelni z interesariuszami zewnętrznymi	17
Wiedza i umiejętności nabyte w ramach kształcenia II&SE na uniwersytetach	24
Metody nauczania i uczenia się stosowane w kształceniu i szkoleniu w zakresie II&SE	32
Metodologia i techniki oceny efektów edukacji II&SE na uniwersytetach	43
Załącznik 1. Definicje innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu.....	49
Załącznik 2. Lista analizowanych programów i kursów w dziedzinie II&SE.....	51

Wstęp

Projekt InnoSocial

Projekt InnoSocial to 30-miesięczna inicjatywa Erasmus+ (1 listopada 2022 r. - 30 kwietnia 2025 r.), która ma na celu ułatwienie włączenia edukacji i szkoleń w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej (II&SE) do programów nauczania uniwersytetów, promując w ten sposób szerszą integrację wymiaru społecznego z praktykami trójkąta wiedzy wdrażanymi przez instytucje szkolnictwa wyższego (ISW).

Szczegółowe cele projektu są następujące:

- Zapewnienie kompleksowych podstaw do projektowania i realizacji edukacji w zakresie II&SE
- Przyczynianie się do tworzenia bazy nauczania i uczenia się w dziedzinie II&SE
- Poprawa zdolności kadry akademickiej instytucji szkolnictwa wyższego do projektowania i prowadzenia kształcenia w zakresie II&SE
- Podniesienie świadomości roli instytucji szkolnictwa wyższego w promowaniu II&SE wśród kluczowych interesariuszy.

Główne rezultaty projektu obejmują:

- Zestaw narzędzi do projektowania i prowadzenia edukacji II&SE: Wytyczne dotyczące włączania edukacji II&SE do programów nauczania uczelni wyższych;
- Kurs w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej (3 ECTS / 75 godzin), zintegrowany z ofertą edukacyjną uczelni partnerskich;
- Zebranie "wyciągniętych wniosków" i "historii sukcesu" związanych z włączaniem edukacji II&SE do programów nauczania uczelni wyższych, w oparciu o pilotażowe wdrożenie kursu InnoSocial.

Zestaw narzędzi InnoSocial do projektowania i realizacji edukacji II&SE

Celem zestawu narzędzi jest zapewnienie bazy dowodowej i ram metodologicznych dla projektowania i realizacji edukacji w zakresie II&SE - warunku wstępnego dla włączenia nauczania i uczenia się w tej dziedzinie do programów nauczania uczelni wyższych. Służy on również jako podstawa do opracowania zasobów dydaktycznych w dziedzinie II&SE - Kursu Innowacji Włączających i Przedsiębiorczości Społecznej¹, drugiego ważnego rezultatu projektu InnoSocial.

Opracowanie zestawu narzędzi InnoSocial opierało się na badaniach źródeł wtórnych, w tym przeglądzie literatury i analizie programów studiów/kursów w dziedzinie II&SE, a także na konsultacjach z interesariuszami przeprowadzonych w formie dyskusji panelowych lub wywiadów indywidualnych. Działania te miały na celu:

- Identyfikację i analizę dobrych praktyk w zakresie włączania II&SE do programów nauczania uczelni wyższych;
- Określenie zakresu wiedzy i umiejętności, które powinny być przedmiotem kształcenia w zakresie II&SE w szkołach wyższych;
- Zbieranie i dokumentowanie podejść do projektowania instrukcji sprzyjających rozwojowi innowacji i umiejętności przedsiębiorczych;
- Mapowanie możliwych sposobów angażowania interesariuszy (takich jak organy publiczne, organizacje non-profit, nieformalne grupy społeczne, innowatorzy oddolni itp.

¹ Sylabus kursu InnoSocial

Analiza programów studiów i kursów w dziedzinie II&SE

Przeanalizowano 25 programów i kursów pochodzących z 8 krajów (Bułgarii, Kanady, Danii, Niemiec, Włoch, Litwy, Polski i Wielkiej Brytanii). Dwa z analizowanych programów miały charakter międzynarodowy. Przedmiotem analizy były programy nauczania lub sylabusy programów studiów i kursów w dziedzinie II&SE prowadzonych przez: uniwersytety; dostawców kształcenia i szkolenia zawodowego oraz edukacji dorosłych; inkubatory przedsiębiorczości, centra przedsiębiorczości itp. zarówno w ramach instytucji szkolnictwa wyższego, jak i poza nimi; organizacje pozarządowe, fundacje, stowarzyszenia zaangażowane w II&SE; inne organizacje interesariuszy. Analiza objęła 7 programów/kursów na poziomie magisterskim, 4 programy/kursy na poziomie licencjackim, 1 program na poziomie szkolnym/VET, 1 program specjalizacji, 1 program inkubacji oraz 11 programów/kursów edukacji pozaformalnej. 8 to pełne programy studiów, a 2 to samodzielne kursy w ramach programów studiów. Ponadto w jednym przypadku odpowiednie tematy zostały włączone do różnych modułów studiów. Czas trwania analizowanych programów i kursów waha się od kilku godzin (krótkie kursy nieformalne) do 2-4 lat (programy licencjackie/magisterskie). Tryb realizacji jest zróżnicowany: bezpośredni, mieszany, online. Lista wszystkich analizowanych programów znajduje się w załączniku 2.

Większość analizowanych programów i kursów jest ściśle powiązana z tematem innowacji społecznych i/lub przedsiębiorczości społecznej, obejmując między innymi takie tematy, jak "Kapitał społeczny i lokalne systemy społeczno-ekonomiczne", "Realizacja potencjału twórczego: od pomysłu społecznego do produktu", "Przekaznik innowacji społecznych", "Innowacje ludzkie", "Wsparcie rozwoju mikroinnowacji w obszarze integracji społecznej", "Innowacje społeczne", "Przedsiębiorczość społeczna i formy przedsiębiorczości społecznej". Temat innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu nie został jednak uwzględniony w badanych programach i kursach, z wyjątkiem modułu "Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu i oddolne", opracowanego w ramach projektu AHEAD finansowanego w ramach programu Erasmus+ "Przywództwo afrykańskiego szkolnictwa wyższego w promowaniu innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu na rzecz rozwoju".

Panele dyskusyjne i wywiady z interesariuszami

Spotkania konsultacyjne z zainteresowanymi stronami zostały przeprowadzone w Bułgarii, we Włoszech, na Litwie i w Polsce w dniach od 15 czerwca do 14 lipca 2023 roku. Spotkania odbywały się twarzą w twarz lub online, w formie grupowych paneli dyskusyjnych lub indywidualnych wywiadów. w spotkaniach wzięło udział łącznie 72 interesariuszy, w tym wykładowcy uniwersyteccy, kadra zarządzająca i administracyjna, doktoranci, przedstawiciele biznesu, organizacje pozarządowych, organów publicznych, szkół zawodowych i średnich, innowatorzy oddolni i przedsiębiorcy społeczni. Większość uczestników spotkań (>75%) zgłosiła posiadanie wiedzy specjalistycznej i doświadczenia w dziedzinie II&SE.

Interesariusze zostali poproszeni o omówienie następujących kwestii:

- W jaki sposób II&SE może zostać osadzona w szkolnictwie wyższym? (np. jako kurs obowiązkowy lub do wyboru, jako część istniejących kursów; jako nieformalne szkolenie w inkubatorach przedsiębiorczości, ośrodkach innowacji itp. (tj. w kontekście uczelni w krajach partnerskich)?
- Jakie są najważniejsze elementy treści i najbardziej odpowiednie podejścia instruktazowe do nauczania innowacji włączających i przedsiębiorczości społecznej?
- W jaki sposób różne grupy interesariuszy mogą uczestniczyć w projektowaniu i realizacji edukacji i szkoleń w dziedzinie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej? Jaka może być strategia zaangażowania interesariuszy?

- Jak mierzyć wpływ edukacji II&SE na różnych poziomach (np. indywidualnym, instytucjonalnym, gospodarczym i społecznym)?

W oparciu o przegląd literatury, analizę programów nauczania i wyniki spotkań konsultacyjnych z zainteresowanymi stronami, partnerzy konsorcjum InnoSocial opracowali niniejszy zestaw narzędzi, aby pomóc wydziałom uniwersyteckim i innym zainteresowanym stronom we włączaniu innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej do programów i kursów szkolnictwa wyższego.

Docelowi odbiorcy zestawu narzędzi InnoSocial i korzyści z niego płynące

Zestaw narzędzi InnoSocial zapewnia niezbędną wiedzę podstawową dla wydziałów uczelni wyższych w celu opracowania ram projektowania, wdrażania i pomiaru wpływu edukacji i szkoleń w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej.

W związku z tym głównymi grupami docelowymi, które mogą skorzystać z zestawu narzędzi są:

- Wydział uniwersytecki, kadra zarządzająca i administracyjna oraz studenci wyższego szczebla;
- Przedstawiciele przemysłu i biznesu, organizacje non-profit i nieformalnych grup społecznych, organów publicznych i decydentów, innowatorzy oddolni, przedsiębiorcy społeczni, eksperci zewnętrzeni w dziedzinie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej.

Zestaw narzędzi pozwala czytelnikom na:

- Zrozumienie możliwości włączenia edukacji w zakresie II&SE do programów nauczania uczelni wyższych, w szczególności w celu zbadania możliwości i wymogów dotyczących realizacji następujących scenariuszy: włączenie II&SE do oferty edukacyjnej uczelni wyższych jako samodzielnego kursu; włączenie wiedzy i umiejętności istotnych dla II&SE do istniejących kursów; oraz prowadzenie nieformalnych szkoleń w zakresie II&SE w inkubatorach przedsiębiorczości uczelni wyższych, centrach start-upów, ośrodkach przedsiębiorczości lub podobnych strukturach.
- Określenie zakresu kształcenia w zakresie II&SE, które powinno zostać włączone do programów nauczania w instytucjach szkolnictwa wyższego, w szczególności wiedzy i umiejętności, którymi należy się zająć, oraz sposobów (metod nauczania), za pomocą których można rozwijać tę wiedzę i umiejętności.
- Mapowanie interesów interesariuszy w zakresie współpracy z instytucjami szkolnictwa wyższego w projektowaniu i realizacji kształcenia w zakresie II&SE.

Struktura zestawu narzędzi InnoSocial

Zestaw narzędzi składa się z sześciu rozdziałów poświęconych następującym tematom:

- Wprowadzenie do koncepcji innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej
- Opcje prowadzenia edukacji II&SE na uniwersytetach
- Inicjatywy II&SE prowadzone przez interesariuszy i współpraca uczelni z interesariuszami zewnętrznymi
- Obszary wiedzy i umiejętności rozwijane w ramach kształcenia II&SE na uniwersytetach
- Podejścia i metody nauczania i uczenia się stosowane w kształceniu i szkoleniu w zakresie II&SE
- Podejścia i metody oceny wpływu edukacji II&SE na uniwersytetach.

Posiada również dwa aneksy:

- Definicje innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu
- Lista analizowanych programów i kursów w dziedzinie II&SE.

Krótkie wprowadzenie do koncepcji innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej.

Cel

Niniejszy rozdział zawiera przegląd koncepcji innowacji społecznych, innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej oraz wyjaśnia związek między tymi pojęciami.

Wprowadzenie

Na przestrzeni ostatnich kilku dekad zauważalne było odwrócenie uwagi badaczy od głównego nurtu innowacji rynkowych w kierunku bardziej społecznej i inkluzywnej formy innowacji. Transformację tę można przypisać kilku czynnikom, które ukształtowały sposób, w jaki społeczeństwa postrzegają i podchodzą do innowacji.

Początkowo innowacje koncentrowały się głównie na badaniach i rozwoju napędzanych przez rynek, gdzie głównym celem było tworzenie produktów lub usług, które zaspokajały potrzeby i pragnienia głównego nurtu konsumentów. Podejście to było często nastawione na zysk, dążąc do maksymalizacji zysków finansowych dla firm i interesariuszy. Jednak w miarę jak świat zmagał się z coraz bardziej złożonymi wyzwaniami społecznymi, gospodarczymi i środowiskowymi, stało się oczywiste, że same tradycyjne innowacje nie są wystarczające, aby rozwiązać te palące kwestie.

Rozwój innowacji społecznych i integracyjnych stanowi zmianę paradygmatu w sposobie, w jaki naukowcy i innowatorzy postrzegają swoje obowiązki. Zamiast dążyć wyłącznie do zysku i zaspokajania potrzeb zamożnych osób, obecnie rośnie świadomość potrzeby tworzenia rozwiązań, które zaspokajają potrzeby zmarginalizowanych i niedocenianych populacji. Zmiana ta jest dodatkowo napędzana przez rosnącą świadomość globalnych wyzwań, takich jak zmiany klimatu, ubóstwo, migracja, różnice w opiece zdrowotnej i podziały technologiczne. Rządy, organizacje i osoby prywatne połączyły siły, aby nadać priorytet innowacjom, które mogą prowadzić do pozytywnego wpływu społecznego, wspierając współpracę między sektorami w celu rozwiązania tych pilnych kwestii.

Innowacyjność może napędzać pozytywne zmiany, nie tylko dla korzyści ekonomicznych, ale także dla poprawy społeczeństwa jako całości. Przyjmując to nowe podejście, możemy wspierać bardziej sprawiedliwą i zrównoważoną przyszłość, która przyniesie korzyści wszystkim, nie pozostawiając nikogo w tyle.

Innowacje społeczne

Innowacje społeczne odnoszą się do procesu opracowywania nowatorskich rozwiązań i inicjatyw, które odpowiadają na wyzwania społeczne i tworzą pozytywne zmiany społeczne. Wiąże się to z zastosowaniem innowacyjnych pomysłów, strategii i praktyk w celu poprawy dobrobytu społeczności, promowania integracji społecznej i rozwiązywania palących kwestii, takich jak ubóstwo, nierówność, degradacja środowiska, różnice w opiece zdrowotnej i inne.

Atrybut "społeczny" w "innowacjach społecznych" może odnosić się do (Phills et. al., 2008):

- Zamiar lub motywacja innowatora do wprowadzenia zmian społecznych;
- Potrzeby lub problemy społeczne, na które odpowiada innowacja (na przykład ochrona środowiska, poprawa zdrowia i lepsza edukacja);

- Wartość społeczna tworzona przez innowację, w przeciwieństwie do wartości finansowej lub ekonomicznej (na przykład tworzenie korzyści dla społeczeństwa, w szczególności dla grup ludności znajdujących się w niekorzystnej sytuacji i pozbawionych praw).

Innowacje społeczne przejawiają się w różnych formach, z których każda odpowiada na konkretne wyzwania społeczne. Jednym z głównych typów są "innowacje w usługach", które obejmują tworzenie nowych podejść lub przekształcanie istniejących usług w celu zwiększenia dostępności i skuteczności. Może to obejmować poprawę metod świadczenia opieki zdrowotnej, programów edukacyjnych lub usług opieki społecznej. Innym rodzajem są "innowacje technologiczne", w których postęp technologiczny jest wykorzystywany do opracowywania rozwiązań, które odnoszą się do kwestii społecznych, takich jak wykorzystanie aplikacji mobilnych do integracji finansowej lub technologii energii odnawialnej w celu zwalczania problemów środowiskowych. "Innowacje polityczne" koncentrują się na opracowywaniu nowych przepisów, polityk lub ram, które wspierają postęp społeczny, podczas gdy "innowacje oparte na społeczności" umożliwiają lokalnym społecznościom rozwijanie oddolnych inicjatyw w celu wspólnego sprostania ich wyjątkowym wyzwaniom.

Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu

Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu to rodzaj innowacji społecznych skierowanych do wykluczonych, niedocenianych lub niedostatecznie reprezentowanych populacji (młodzieży, kobiet, osób starszych, osób niepełnosprawnych, migrantów, uchodźców, grup o niskich dochodach) i mających na celu poprawę jakości ich życia po przystępnej cenie. w szczególności ma to na celu rozszerzenie ich dostępu m.in. do edukacji, opieki zdrowotnej, zatrudnienia, usług przyjaznych dla środowiska i przystępnych cenowo technologii. Innowacje włączające oznaczają zaspokajanie potrzeb społecznych tych grup ludności poprzez innowacje i angażowanie ich w proces innowacji. Innymi słowy, innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu to innowacje dla i/lub przez wykluczone grupy (Goel, 2011).

Istnieje kilka poziomów zaangażowania tych grup w innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu, odzwierciedlających głębokość i siłę włączenia docelowych członków społeczeństwa w proces innowacji (Heeks i in., 2013):

- Poziom intencji: motywacja do zaspokojenia potrzeb i oczekiwań wykluczonych grup;
- Poziom konsumpcji: przyjęcie, wykorzystanie i absorpcja innowacji przez wykluczone grupy;
- Poziom wpływu: osiągnięcie pozytywnego wpływu ekonomicznego, społecznego i/lub środowiskowego na wykluczone grupy poprzez szerokie rozpowszechnianie i dyfuzję innowacji;
- Poziom procesu: udział przedstawicieli wykluczonych grup w różnych etapach procesu innowacji - wynalazek, projektowanie, rozwój, prototypowanie, produkcja, marketing i dystrybucja innowacji;
- Poziomy struktury i poststruktury, gdzie cały system innowacji i dyskurs są włączone.

Główne cechy innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu to (UNCTAD, 2014):

- Charakter społeczny, tj. innowacje odpowiadające potrzebom i celom rozwoju społecznego;
- Przystępność cenowa, tj. innowacje dobrej jakości w rozsądnej cenie;
- Dostępność, tj. innowacje oparte na skutecznych strategiach dystrybucji, które usuwają bariery utrudniające wykluczonym grupom dostęp do nowej usługi lub produktu;
- Potencjał wpływu: tj. innowacja, która ma pozytywny wpływ na życie i dobrobyt wykluczonych grup;
- Partycypacja: tj. innowacje zachęcające do zaangażowania wykluczonych grup w proces tworzenia i dostarczania nowych usług lub produktów;
- Istotność: tj. innowacja, która jest silnie powiązana z docelową populacją.

Przedsiębiorczość społeczna

Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu mogą stanowić okazję biznesową dla przedsiębiorczości społecznej. Przedsiębiorczość społeczna (lub ekonomia społeczna) to obszar działalności obywatelskiej, który przynosi korzyści zarówno ekonomiczne, jak i publiczne. Istnieją różne definicje przedsiębiorczości społecznej. Najbardziej znana należy do laureata Nagrody Nobla Muhammada Yunusa, założyciela Grameen Bank i pioniera mikrofinansowania. Wyjaśnił on przedsiębiorczość społeczną jako biznes "nie dla zysku" i "nie dla strat" poświęcony rozwiązywaniu problemów społecznych (Yunus, 2011). Koncepcja przedsiębiorczości społecznej składa się z dwóch słów: "przedsiębiorczość" i "społeczna". "Przedsiębiorczość" odzwierciedla orientację biznesową przedsiębiorstw społecznych: działają one na rynku i konkurują z tradycyjnymi firmami. "Społeczny" wskazuje na specyficzny charakter tych przedsiębiorstw. Ich głównym celem nie jest gromadzenie zysków - bogacenie się właścicieli - ale realizowanie misji społecznej i dbanie o wartości ważne dla społeczności.

Przedsiębiorstwo społeczne charakteryzuje się jako podmiot gospodarczy, który jest (ibid):

- Kieruje się przyczynami, tzn. jego głównym celem jest przezwyciężenie problemów społecznych lub środowiskowych, często poprzez innowacje społeczne;
- Zrównoważony finansowo i ekonomicznie, tj. generujący zysk wystarczający na pokrycie kosztów inwestycyjnych i operacyjnych;
- Bez dywidendy, tj. nie przynosi osobistych korzyści inwestorom i akcjonariuszom; jej zysk jest reinwestowany w realizację celów społecznych;
- Świadomy ekologicznie, tj. świadomy wpływu swojej działalności na środowisko i podejmujący środki w celu zminimalizowania negatywnego wpływu;
- Uczciwość wobec pracowników, tj. wypłacanie pracownikom rynkowego wynagrodzenia i zapewnianie im lepszych niż standardowe warunków pracy.

Przedsiębiorstwa społeczne zazwyczaj działają w następujących obszarach (Komisja Europejska):

- Szkolenie i integracja osób z grup defaworyzowanych lub wykluczonych, w tym osób o specjalnych potrzebach i bezrobotnych;
- Usługi socjalne, w tym zdrowie, dobre samopoczucie i opieka medyczna, edukacja i szkolenia, opieka nad dziećmi, usługi dla osób starszych lub pomoc dla grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji;
- Rozwój lokalny obszarów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, w tym rozwój odległych obszarów wiejskich, programy rehabilitacji na obszarach miejskich, pomoc rozwojowa i współpraca z krajami trzecimi;
- Inne usługi, takie jak recykling, ochrona środowiska, zachowanie dziedzictwa kulturowego, sport, nauka, badania i innowacje oraz ochrona konsumentów.

Przedsiębiorczość społeczna odgrywa istotną rolę w radzeniu sobie z wyzwaniami społecznymi i środowiskowymi, jednocześnie promując wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu i integrację społeczną. Ponadto przyczynia się do tworzenia miejsc pracy na poziomie lokalnym, a także do demokratycznego uczestnictwa i poprawy świadczenia usług społecznych.

Wnioski

Innowacje społeczne i integracyjne wychodzą z "cienia" innowacji głównego nurtu. Zapewniają one silną przewagę konkurencyjną przedsiębiorstwom (społecznym) i stają się pełnoprawnym mechanizmem realizacji ich celów strategicznych i biznesowych. w przypadku przedsiębiorstw społecznych łączenie celów społecznych z działalnością gospodarczą pozwala im być rentownym podmiotem zapewniającym zatrudnienie swoim członkom, a także dającym możliwość wpływania na otaczający nas świat społeczny.

Pytania refleksyjne

Czy znasz jakieś przykłady innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej w kontekście lokalnym lub krajowym? Jaki problem społeczny rozwiązuje? w jaki sposób angażuje przedstawicieli wykluczonych, niedocenianych lub niedostatecznie reprezentowanych grup? Jaki wpływ ma na te grupy i na całe społeczeństwo?

Bibliografia

1. Goel, V. K. (2011). Instruments to Promote Inclusive Innovation: An Agenda for Inclusion and Growth, Inclusive Innovation Workshop Bangkok, 4 marca 2011 r., Bank Światowy.
2. Komisja Europejska. Przedsiębiorstwa społeczne. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/proximity-and-social-economy/social-economy-eu/social-enterprises_en. Dostęp 27 maja 2023 r.
3. Heeks, R. et al. (2013). Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu: Definicja, konceptualizacja i przyszłe priorytety badawcze. Centre for Development Informatics, Institute for Development Policy and Management, SEED, Manchester. URL: https://www.researchgate.net/publication/334613068_Inclusive_Innovation_Definition_Conceptualisation_and_Future_Research_Priorities. Dostęp 23 kwietnia 2023 r.
4. Phills, J. A., Deiglmeier, K., & Miller, D. T. (2008). Ponowne odkrywanie innowacji społecznych. Stanford Social Innovation Review. URL: https://ssir.org/articles/entry/rediscovering_social_innovation#. Dostęp 31 lipca 2023 r.
5. UNCTAD (2014). Narzędzia polityki innowacji na rzecz rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Genewa. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ciid25_en.pdf. Dostęp 29 kwietnia 2023 r.
6. Yunus, M. (2011) Building Social Business: The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs. New York: Public Affairs.

Warianty kształcenia w zakresie II&SE na uniwersytetach

Cel

Niniejszy rozdział ma na celu omówienie programowych i pozaprogramowych możliwości włączenia innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej do szkolnictwa wyższego. w szczególności wyjaśniono możliwości integracji II&SE w istniejących programach studiów, oferowania ich jako samodzielnych kursów w ramach różnych programów lub zapewniania ich w ramach centrów przedsiębiorczości lub podobnych jednostek. w rozdziale tym wyjaśniono również wymagania dotyczące projektowania i zatwierdzania programu studiów, który ma być realizowany w ramach formalnych programów nauczania szkolnictwa wyższego.

Wprowadzenie

Kształcenie w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej można zasadniczo podzielić na dwa rodzaje: programowe i pozaprogramowe. Typ programowy oznacza, że innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu i przedsiębiorczość społeczna są nauczane jako samodzielny program studiów, samodzielny kurs/moduł - obowiązkowy lub do wyboru - oferowany w ramach innego programu studiów lub są w pełni osadzone w innych dyscyplinach poprzez zastosowanie podejść pedagogicznych sprzyjających rozwijaniu kompetencji i postaw przedsiębiorczych. Typ pozaprogramowy oznacza, że edukacja II&SE jest prowadzona w ramach programów szkoleniowych, które nie są częścią programów nauczania szkolnictwa wyższego. Takie kształcenie może być prowadzone na przykład w uniwersyteckich ośrodkach przedsiębiorczości lub inkubatorach przedsiębiorczości.

w kontekście projektu InnoSocial, niniejszy rozdział koncentruje się na opracowaniu samodzielnego kursu z zakresu II&SE². w związku z tym zawiera on przegląd wymagań dotyczących programów studiów po ogólnym opisie opcji integracji II&SE w szkolnictwie wyższym.

Typ programu nauczania uwzględniający edukację II&SE w szkolnictwie wyższym

Samodzielne programy studiów

Uczelnie mogą prowadzić kształcenie w zakresie II&SE jako odrębny program studiów na poziomie licencjackim lub magisterskim. w takim przypadku cele programu, zamierzone efekty uczenia się, struktura i treść programu nauczania powinny być powiązane z koncepcjami innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej. Główną zaletą samodzielnego programu w zakresie II&SE jest to, że uwzględnia on dane koncepcje na wyższym poziomie szczegółowości, obejmując wszystkie kwestie ważne dla systemowego zrozumienia ekonomii społecznej, przedsiębiorczości społecznej i roli innowacji w znajdowaniu i wdrażaniu rozwiązań palących problemów społecznych.

Analiza programów studiów wdrożonych przez konsorcjum projektu zidentyfikowała kilka przykładów programów magisterskich w dziedzinie przedsiębiorczości społecznej, takich jak "Executive Master in Third Sector and Social Enterprise" (Katolicki Uniwersytet Najświętszego Serca, Włochy) i "Master in Social Entrepreneurship" (New Bulgarian University, Bułgaria). Przegląd znajduje się w szarej ramce poniżej.

Executive Master w trzecim sektorze i przedsiębiorczości społecznej (60 ECTS)

ALTIS (Alta Scuola Impresa e Società) Katolicki Uniwersytet Najświętszego Serca, Mediolan, Włochy

Zamierzone efekty uczenia się:

- Planowanie i usprawnianie zarządzania w organizacji społecznej/przedsiębiorstwie
- Projektowanie nowych pomysłów z wykorzystaniem zrównoważonego podejścia
- Zaprojektowanie i założenie przedsiębiorstwa społecznego
- Zaangażowanie we współpracę z podmiotami publicznymi/prywatnymi
- Interpretacja danych jako podstawa do podejmowania decyzji

Wybrane moduły zawarte w programie nauczania:

- Reforma, strategia i zarządzanie trzecim sektorem
- Projektowanie dla innowacji
- Cyfrowa transformacja trzeciego sektora
- Zarządzanie danymi i pomiar wpływu
- Strategiczne finansowanie dla trzeciego sektora
- Komunikacja dla trzeciego sektora i Pitch Lab
- Kanwa modelu biznesu społecznościowego
- Księgowość i planowanie biznesowe dla przedsiębiorstw społecznych

Magister przedsiębiorczości społecznej (60 ECTS)

Nowy Uniwersytet Bułgarski, Sofia, Bułgaria

Zamierzone efekty uczenia się:

- Utworzenie przedsiębiorstwa społecznego i zarządzanie nim
- Świadczenie usług doradczych organom publicznym zaangażowanym w tworzenie polityki społecznej

² W oparciu o ten zestaw narzędzi konsorcjum InnoSocial opracowało kurs 3ECTS (75 godzin) w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej.

- Opracowywanie i wdrażanie środków służących rozwiązywaniu problemów społecznych, takich jak bezrobocie, ubóstwo, analfabetyzm i włączenie społeczne grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji.
- Zarządzanie projektami, księgowość, zarządzanie zasobami ludzkimi i PR

Wybrane moduły zawarte w programie nauczania:

- Społeczeństwo obywatelskie i solidarność, praca socjalna i działalność społeczna
- Ekonomia społeczna i przedsiębiorczość społeczna
- Przedsiębiorstwo społeczne: regulacje i formy prawne
- Zarządzanie projektami w przedsiębiorczości społecznej
- Przedsiębiorczość społeczna w Unii Europejskiej

Samodzielne kursy/moduły w ramach różnych programów studiów

Tradycyjnie nauczanie przedsiębiorczości odbywało się wyłącznie w szkołach biznesu, w ramach programów zarządzania i administracji biznesowej. Jednak promocja przedsiębiorczości w Europie jako siły napędowej rozwoju gospodarczego i wzrostu położyła nacisk na włączenie nauczania przedsiębiorczości do różnych programów studiów, aby dotrzeć do tych szkół, w których studenci mają większe szanse na rozpoczęcie działalności gospodarczej. Istnieją przykłady kursów przedsiębiorczości prowadzonych przez szkoły biznesu, obowiązkowych lub do wyboru, w ramach programów nauczania innych programów (np. inżynierii, edukacji lub sztuki). Oferta ta może być "scentralizowana" / "ustandaryzowana", gdy jeden i ten sam kurs jest oferowany studentom różnych kierunków studiów, lub "skontekstualizowana", gdy kurs uwzględnia unikalne cechy danego kierunku studiów lub sektora gospodarki (Carey i Matlay, 2011). Skupienie się na kontekście jest ważne w nauczaniu przedsiębiorczości społecznej, ponieważ pozwala na rozpoznanie różnych struktur organizacyjnych, zrozumienie różnych struktur wartości (np. potrójnej linii dna) i konsekwencji dla ludzi (np. angażowanie wolontariuszy i zarządzanie nimi) (Carey i Hill, 2017). w związku z tym nauczanie II&SE w szkolnictwie wyższym w formie samodzielnego kursu lub modułu powinno opierać się na podejściu kontekstowym, a nie powszechnym dla wszystkich.

Analiza programów studiów II&SE i kursów realizowanych przez konsorcjum wykazała kilka przykładów samodzielnego kursu w dziedzinie przedsiębiorczości społecznej prowadzonych w ramach studiów licencjackich lub magisterskich. Jednym z przykładów jest kurs przedsiębiorczości społecznej oferowany przez Instytut Ekonomii i Ekonometrii na Uniwersytecie w Ratyzbonie. Jego krótki przegląd przedstawiono w szarej ramce poniżej.

Przedsiębiorczość społeczna (6 ECTS)

Uniwersytet w Ratyzbonie, Niemcy

Zamierzone efekty uczenia się:

- Zaprojektowanie i założenie przedsiębiorstwa społecznego
- Ocena wpływu przedsiębiorstwa społecznego

Wybrane moduły zawarte w programie nauczania:

- Innowacje społeczne i przedsiębiorczość społeczna: niedawny rozwój przedsiębiorstw społecznych
- Rozwijanie i testowanie pomysłu na start-up
- Planowanie, uruchamianie i skalowanie przedsiębiorstwa społecznego
- Uprzedzenia psychologiczne jako przeszkoda dla zmian społecznych
- Metody oceny wpływu
- Zachęty niepieniężne i HRM w przedsiębiorstwach społecznych

Wbudowane w dyscyplinie na całym uniwersytecie

Wbudowana edukacja II&SE oznacza, że jest ona w pełni zintegrowana z kursami koncentrującymi się na innych przedmiotach. Na przykład na Uniwersytecie Gospodarki Narodowej i Światowej (Bułgaria) kwestie związane z innowacjami sprzyjającymi włączeniu społecznemu i przedsiębiorczością społeczną są osadzone w dyscyplinach takich jak: Innowacje; Ekonomia innowacji; Podstawy przedsiębiorczości; Polityka gospodarcza; Ekonomia rozwoju; Administracja publiczna; Operacje biznesowe; Marketing; Zarządzanie zasobami ludzkimi; Społeczna odpowiedzialność biznesu, między innymi.

Według Pittawaya i Edwardsa (2012), główną ideą wbudowanej edukacji w zakresie przedsiębiorczości jest zapewnienie studentom, w szczególności w ramach kierunków studiów niezwiązanych z biznesem, doświadczenia (społecznej) przedsiębiorczości bezpośrednio w ramach ich dyscypliny, a tym samym zapewnienie, że to, czego się uczą, jest istotne dla ich obszaru zainteresowań. Carey i Matlay (2007) twierdzą, że edukacja w zakresie przedsiębiorczości (społecznej) jest ukryta w podejściu pedagogicznym. Podają oni przykład dyscyplin kreatywnych, w których edukacja w zakresie przedsiębiorczości (społecznej) może być osadzona poprzez samodzielną pracę opartą na projektach, metody oceny oparte na prezentacji i uzasadnianiu pomysłów oraz zapraszanie wykładowców, którzy są kreatywnymi, samozatrudnionymi praktykami lub przedsiębiorczymi wzorami do naśladowania. Jeśli argument o wbudowanej (lub ukrytej) edukacji II&SE zostanie zrealizowany, wówczas każda dyscyplina może zmienić styl nauczania i oceniania w celu wspierania umiejętności i postaw w zakresie innowacji i przedsiębiorczości. w kolejnych rozdziałach niniejszego podręcznika opisano kompetencje w zakresie przedsiębiorczości oraz metody nauczania/uczenia się sprzyjające rozwijaniu tych kompetencji.

Pozaszkolny rodzaj osadzenia edukacji II&SE w szkolnictwie wyższym

Pozaszkolna edukacja II&SE oznacza, że nie jest ona zapewniana jako część programów studiów, ale jako dodatkowa możliwość kształcenia i szkolenia oferowana w ramach ekosystemu uniwersyteckiego. Na przykład centra inkubacji przedsiębiorczości są powszechnymi strukturami na uniwersytetach "pomagającymi wspierać start-upy z grona studentów, jednocześnie będąc w stanie wykorzystać własność intelektualną powstałą w akademii" (Carey & Domboka, 2019, s. 10). Inkubatory lub centra przedsiębiorczości oferują wsparcie, które umożliwia studentom rozpoczęcie i prowadzenie działalności gospodarczej w ramach szkolenia. Studenci pracują pod nadzorem trenera biznesowego lub mentora i mogą rozwijać i testować swoje pomysły, korzystając z infrastruktury uczelni. Szara ramka poniżej przedstawia przykład Start-Up Hub na Uniwersytecie Gospodarki Narodowej i Światowej w Sofii w Bułgarii.

Start-Up Hub

Uniwersytet Gospodarki Narodowej i Światowej, Bułgaria

Start-up Hub na Uniwersytecie Gospodarki Narodowej i Światowej (UNWE) działa jako pododdział Międzyuczelnianego Centrum Rozwoju Kariery. Zapewnia studentom ustrukturyzowane wsparcie potrzebne do przekształcania nowatorskich pomysłów w działające modele biznesowe.

Start-Up Hub organizuje i prowadzi działania takie jak:

- *Wykłady otwarte* prowadzone przez interesariuszy zewnętrznych na różne tematy, na przykład "Przedsiębiorczość przy ograniczonych zasobach" lub "Umiejętności przedsiębiorcze";
- *Kawiarenki mentorskie*, w których studenci otrzymują wsparcie zewnętrznych mentorów - odnoszących sukcesy przedsiębiorców i ekspertów w dziedzinie finansów, marketingu i sprzedaży - w opracowywaniu solidnego planu dla swojego start-upu. Mentorzy

zazwyczaj pochodzą z lokalnych firm i organizacji, takich jak między innymi Fund of Fund (instytucja zarządzająca funduszami w ramach różnych krajowych programów operacyjnych współfinansowanych z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych) oraz Bułgarskie Stowarzyszenie Start-upów.

- *Start-Up Competition*, coroczne wydarzenie, podczas którego studenci prezentują swoje pomysły przed jury, a zwycięzcy otrzymują fundusze na uruchomienie swojego start-upu. Zazwyczaj konkurs poprzedzony jest serią kawiarenek mentorskich, które pomagają studentom rozwinąć ich pomysły do poziomu wymaganego przez konkurs.
- *Sesje odgrywania ról*, mające na celu przetestowanie start-upu w środowisku symulującym prawdziwy rynek. Ta gra pozwala właścicielom pomysłów na start-up zrozumieć proces uruchamiania start-upu i zobaczyć, jak rynek może na niego zareagować.

Innym przykładem zajęć pozalekcyjnych skoncentrowanych na przedsiębiorczości społecznej jest program Enactus. Enactus to "globalna sieć liderów zaangażowanych w wykorzystywanie biznesu jako katalizatora pozytywnego i społecznego wpływu na środowisko" (Enactus, 2023: strona internetowa). Posiada 33 niezależne biura krajowe, w tym osiem biur w Europie (w Belgii, Francji, Niemczech, Włoszech, Holandii, Polsce, Wielkiej Brytanii i na Ukrainie). Podstawowy program skierowany jest do studentów i trwa jeden rok akademicki. Studenci tworzą zespoły na swoich uniwersytetach, analizują potrzeby lokalnej społeczności, definiują potrzeby, którymi będą się zajmować, opracowują kreatywne rozwiązania biznesowe i uruchamiają projekt lub firmę, aby zaspokoić te potrzeby. Studenci są szkoleni w zakresie "przywództwa, pracy zespołowej, zarządzania projektami i zasad biznesowych" (ibid) i są wspierani przez przeszkolonego przez Enactus doradcę wydziałowego, pracowników Enactus i biznesową radę doradczą. Program kończy się krajowym konkursem i mistrzostwami świata Enactus.

Poniższy rozdział poświęcony zaangażowaniu interesariuszy w edukację w zakresie II&SE zawiera dodatkowe przykłady inkubatorów przedsiębiorczości działających na uczelniach wyższych oraz tego, w jaki sposób ich programy/kursy wspierają innowacyjność i skłonność studentów do przedsiębiorczości.

Dodatkowe pomysły na włączenie II&SE do szkolnictwa wyższego

Interesariusze zaangażowani w panele dyskusyjne i wywiady podkreślali, że oprócz programowych i pozalekcyjnych sposobów wprowadzania innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej w szkolnictwie wyższym, uniwersytety mogą przyjąć inne strategie:

- *Polityka i rzecznictwo*: Współpraca z decydentami i promowanie polityk wspierających przedsiębiorczość społeczną i innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu. Zachęcanie studentów i wykładowców do udziału w odpowiednich konferencjach, seminariach i dialogach politycznych, aby przyczynić się do rozwoju ekosystemu umożliwiającego inicjatywy o wpływie społecznym.
- *Wspólne badania*: Zachęcanie wykładowców i studentów do prowadzenia badań nad innowacjami sprzyjającymi włączeniu społecznemu i przedsiębiorczością społeczną. Wspieranie interdyscyplinarnych projektów badawczych mających na celu opracowanie innowacyjnych rozwiązań dla wyzwań społecznych. Wspieranie współpracy między środowiskiem akademickim, przemysłem i interesariuszami społecznymi w celu zapewnienia wpływu badań na społeczeństwo.
- *Partnerstwa i sieci*: Wspieranie partnerstw z przedsiębiorstwami społecznymi, organizacjami non-profit i organizacjami rządowymi w celu stworzenia studentom możliwości współpracy przy projektach, odbywania staży i udziału w inicjatywach badawczych. Współpraca z lokalnymi społecznościami w celu zaspokojenia ich konkretnych potrzeb i opracowania zrównoważonych rozwiązań.

- *Finansowanie i nagrody*: Ustanowienie możliwości finansowania i nagród (np. we współpracy z funduszami venture capital) specjalnie dla przedsiębiorczości społecznej i inicjatyw innowacyjnych sprzyjających włączeniu społecznemu. Zachęcanie studentów i wykładowców do ubiegania się o granty na rozwój i wdrażanie projektów wpływu społecznego, zapewniając wsparcie finansowe w celu przekształcenia pomysłów w rzeczywistość.
- *Zaangażowanie absolwentów*: Tworzenie platform dla absolwentów, którzy są zaangażowani w przedsiębiorczość społeczną i innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu, aby mogli dzielić się swoimi doświadczeniami, być mentorami dla obecnych studentów i zapewniać możliwości nawiązywania kontaktów. Sieci absolwentów mogą oferować cenne wsparcie, wskazówki i potencjalną współpracę dla studentów zainteresowanych tymi dziedzinami.
- *Pomiar i ocena*: Opracowanie mechanizmów oceny i pomiaru wpływu społecznego inicjatyw prowadzonych przez studentów i przedsiębiorstw społecznych. Włączenie ram pomiaru wpływu do programu nauczania, aby zapewnić skupienie się na wynikach i zrównoważonym rozwoju.

Włączając te strategie, instytucje szkolnictwa wyższego mogą odegrać kluczową rolę w kultywowaniu następnego pokolenia świadomych społecznie innowatorów i przedsiębiorców, którzy będą napędzać pozytywne zmiany w społeczeństwie.

Wymagania dotyczące rozwoju programów studiów

Proces projektowania programu nauczania obejmuje przygotowanie dokumentacji zawierającej opis programu. Dokumentacja taka powinna umożliwiać kompleksową ocenę programu, w szczególności:

- Sprawdzenie, czy program spełnia minimalne wymagania określone w odpowiednich przepisach na poziomie krajowym i regionalnym;
- Ocena możliwości i warunków realizacji programu, w tym sprawdzenie, czy departament przedkładający projekt programu spełnia wymogi określone w odpowiednich przepisach.

Ocena programu edukacyjnego na podstawie przedłożonej dokumentacji prowadzi do:

- Podejmowanie decyzji o przyjęciu programu nauczania przez radę wydziału i senat uczelni;
- Wydanie decyzji uprawniającej właściwy wydział do wdrożenia programu przez Ministerstwo Edukacji (lub inny właściwy organ, jeśli jest to wymagane).

Dokumentacja związana z programem studiów powinna zawierać następujące główne części:

- Ogólny opis programu
- Opis zamierzonych efektów uczenia się
- Opis struktury programu: plan studiów; moduły nauczania i szkolenia praktyczne zawarte w programie;
- Opis warunków realizacji programu
- Opis podejść i metod edukacyjnych stosowanych w programie
- Opis wewnętrznego systemu zapewniania jakości kształcenia

Opisy powinny zawierać informacje na temat czasu trwania programu (w semestrach) i jego nakładu pracy (w punktach ECTS i godzinach nauki). Powinien również określać procent punktów ECTS, które można uzyskać poprzez zaliczenie modułów obieralnych. Opis metod oceny zamierzonych efektów kształcenia jest zwykle podawany na poziomie poszczególnych modułów kształcenia. Na poziomie programu studiów może on dotyczyć tylko niektórych określonych efektów kształcenia, w szczególności kompetencji społecznych, których osiągnięcie jest wynikiem ukończenia całego programu studiów.

Dokumentacja ta jest ważna dla rady wydziału i senatu uczelni jako organów podejmujących decyzje dotyczące realizacji programu, a także dla przyszłych studentów decydujących o wyborze programu studiów. Dokumentacja ta jest również pomocna przy opracowywaniu materiałów informacyjnych i promocyjnych dla kandydatów, studentów, kadry akademickiej i administracyjnej oraz innych interesariuszy. Publikowanie aktualnych, bezstronnych i obiektywnych informacji o programach oferowanych przez uczelnię jest jednym z kryteriów w systemach zapewniania jakości kształcenia w Europejskim Obszarze Szkolnictwa Wyższego. Wszelkie próby ograniczania przez uczelnię dostępu do informacji dotyczących zamierzonych efektów kształcenia, metod oceny, planów studiów, treści kształcenia i metod nauczania/uczenia się, na przykład w celu ochrony własności intelektualnej, są zatem nieuzasadnione.

Wnioski

Niniejszy rozdział zawiera przegląd różnych możliwości integracji innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej w szkolnictwie wyższym. W szczególności rozważono w nim zaprojektowanie i realizację samodzielnego programu studiów, samodzielnego kursu w ramach programów edukacji biznesowej i pozabiznesowej oraz w pełni osadzonej edukacji w zakresie II&SE, osiągniętej poprzez wykorzystanie metod nauczania i uczenia się sprzyjających rozwojowi umiejętności związanych z innowacjami i przedsiębiorczością. Rozdział ten zawiera również krótki przegląd pozalekcyjnego podejścia do kształcenia w zakresie II&SE, które zakłada partnerstwo z inkubatorami przedsiębiorczości prowadzonymi przez uczelnię, centrami przedsiębiorczości lub podobnymi jednostkami. Sposób działania uczelni zależy od jej specyficznego kontekstu; ważne jest jednak, aby zapewnić, że edukacja w zakresie II&SE jest dostosowana do kontekstu i umożliwia wszystkim zainteresowanym studentom dostęp do niej.

Przedstawiony sposób dokumentowania prac nad projektem programu studiów należy traktować jako propozycję, która może podlegać modyfikacjom i adaptacjom. w żadnym wypadku nie należy go traktować jako próby wprowadzenia standardów w zakresie tworzenia dokumentacji związanej z programami studiów. Decyzje w tych kwestiach powinny być podejmowane na poziomie uczelni (nie wydaje się zasadne delegowanie tego zadania na poszczególne jednostki prowadzące studia) i być dostosowane do wymogów lub wytycznych uprawnionych instytucji (np. w Polsce Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Rady Głównej Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Polskiej Komisji Akredytacyjnej).

Pytania refleksyjne

- Czy Twoja uczelnia oferuje jakieś programy studiów, kursy lub szkolenia pozalekcyjne w dziedzinie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej?
- Jeśli tak, w jaki sposób można ulepszyć ofertę edukacyjną II&SE (np. aby dotrzeć do większej liczby studentów)?
- Jeśli nie, to jakie podejście do włączenia edukacji II&SE jest najbardziej odpowiednie dla kontekstu instytucjonalnego? Jakie ramy instytucjonalne mogą pomóc lub utrudnić wdrożenie tego podejścia?
- Jakie są krajowe i instytucjonalne wymagania dotyczące opracowywania programów studiów i modułów studiów (kursów), które należy spełnić, jeśli samodzielny kurs II&SE ma zostać opracowany i włączony do programów nauczania?

Bibliografia

1. Akt prawny (2023) URL: <https://sejm.gov.pl/>. Dostęp 15.03.2023.

- Carey, C. i Matlay, H. (2007) Przedsiębiorcy jako edukatorzy. Przypadek przemysłów kreatywnych w Wielkiej Brytanii. *Industry and Higher Education*, Vol. 52 No. 8/9, pp. 694-709.
- Carey, C. and Matlay, H. (2011) Emergent issues in enterprise education: The educator's perspective *Industry and Higher Education* Vol: 25 No 6 pp 441-450.
- Carey, C. i Hill, I. (2017) Część II: Praktyka i model biznesowy przedsiębiorstw społecznych Misja, struktura i zarządzanie organizacjami przedsiębiorczości społecznej. *BEST: Edukacja biznesowa na rzecz zrównoważonego rozwoju Nauczanie społecznej odpowiedzialności biznesu i przedsiębiorczości społecznej na rzecz zrównoważonego rozwoju lokalnego i regionalnego*.
- Carey, C. i Domboka, T. (2019) Resource Pack on Entrepreneurship and Social Entrepreneurship Education. *AHEAD: African Higher Education Leadership in Advancing Inclusive Innovation for Development*. URL: https://ahead-project.net/documents/18/WP2_4_Resource_Pack_on_EE_final.pdf. Dostęp 30.05.2023.
- Enactus. (2023) Enactus, kim jesteśmy i co robimy? URL: <http://enactus.org/who-we-are/our-story/>. Dostęp 13.06.2023.
- Portal Gov.pl (2023) Kształcenie - Ministerstwo Edukacji i Nauki. URL: www.gov.pl. Dostęp: 15.03.2023.
- Portal Gov.pl (2023) Konstytucja dla Nauki - Ministerstwo Edukacji i Nauki. URL: www.gov.pl. Dostęp 15.03.2023.
- Pittaway, L. i Edwards, C. (2012) Ocena: badanie praktyki w nauczaniu przedsiębiorczości. *Education and Training*, Vol. 54 No. 8/9, 2012, pp. 778-800.

Realizowane przez interesariuszy inicjatywy II&SE i współpraca uczelni z interesariuszami zewnętrznymi

Cel

Niniejszy rozdział przedstawia przykłady programów innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej realizowanych przez różnych interesariuszy, które można zaadaptować do programów nauczania w szkolnictwie wyższym. Promuje on współtworzenie przez interesariuszy w procesie projektowania i realizacji edukacji w zakresie innowacji i przedsiębiorczości społecznej w instytucjach szkolnictwa wyższego poprzez:

- prezentujący innowacyjne podejście do budowania wieloelementowej edukacji w zakresie innowacji włączających i przedsiębiorczości społecznej;
- pokazanie przykładów, jak identyfikować i dostosowywać elementy programów prowadzonych przez różnych interesariuszy do środowiska akademickiego;
- przedstawienie wartości stosowania różnych metod, technik i podejść do edukacji II&SE na uniwersytetach;
- Wymienienie pomysłów na współpracę między uniwersytetem a innymi interesariuszami w dziedzinie II&SE.

Wprowadzenie

Rozwój edukacji w zakresie innowacji włączających i przedsiębiorczości społecznej na uniwersytetach wymaga zaangażowania nie tylko zasobów akademickich. Rozwiązania, które można wdrożyć w ramach nauczania, można czerpać z programów już wdrożonych przez innych interesariuszy. Różnego rodzaju firmy, organizacje pozarządowe, organizacje pomocowe i charytatywne czy władze lokalne uruchomiły innowacyjne programy wspierające ludzi. Niektóre elementy takich programów można zaadaptować i wykorzystać w nauczaniu II&SE na uniwersytetach.

Szkolnictwo wyższe, jeśli chce nadążać za stale zmieniającym się rynkiem pracy, musi dostosowywać programy i adaptować elementy rynkowe do nauczania. Obejmuje to nie tylko wiedzę teoretyczną, ale przede wszystkim elementy praktyczne zaczerpnięte z doświadczeń podmiotów rynku pracy, takich jak:

- Lokalne firmy, przedsiębiorcy, w tym przedsiębiorcy społeczni;
- Organizacje pozarządowe, fundacje, stowarzyszenia;
- Władze lokalne;
- Agencje finansujące;
- Inni dostawcy usług II&SE.

Ich doświadczenie można wykorzystać w nauczaniu w dziedzinie innowacji włączających i przedsiębiorczości społecznej. Innowacyjne metody i wieloelementowe programy nauczania, które wykraczają poza wykłady i zajęcia w klasie, są bardzo skuteczne w zwiększaniu wiedzy, praktycznych umiejętności i postaw studentów. Dlatego ważne jest, aby podać przykłady tego, w jaki sposób różne grupy interesariuszy mogą przyczynić się do procesu uczenia się w instytucjach szkolnictwa wyższego. Łączenie teorii i praktyki poza murami akademickimi, testowanie rozwiązań opracowanych podczas zajęć w rzeczywistych scenariuszach rynkowych ma kluczowe znaczenie w dziedzinie II&SE.

Zaangażowanie interesariuszy w edukację II&SE

Instytucje szkolnictwa wyższego, które chcą wdrożyć nowe wieloelementowe programy w celu poprawy kompetencji swoich studentów w dziedzinie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej, mogą czerpać z bogatego doświadczenia innych instytucji, które już prowadzą własne autonomiczne działania w tym obszarze, często we współpracy ze społecznością akademicką. Poniżej znajdują się przykłady takich programów już wdrożonych na różnych poziomach edukacji lub przez różne podmioty rynku pracy. Są one godne polecenia i łatwe do przeniesienia na grunt szkolnictwa wyższego poprzez wybranie pewnych części i dostosowanie ich do kontekstu na zasadzie "wybierz>wybierz>dostosuj". Mogą one również stanowić inspirację do opracowywania i realizacji przez instytucje szkolnictwa wyższego własnych programów nauczania w dziedzinie II&SE z udziałem interesariuszy zewnętrznych i w oparciu o ich dobre praktyki.

1. Edukacja na poziomie szkoły podstawowej, średniej i zawodowej

Programy edukacyjne angażujące lokalnych przedsiębiorców w celu poprawy wiedzy i kompetencji uczniów w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej zostały wdrożone na wczesnych poziomach edukacji. Doświadczenia opisane poniżej powinny służyć jako przykład tego, w jaki sposób różni interesariusze mogą być zaangażowani w procesy uczenia się niezależnie od poziomu edukacji.

Program "Otwórz firmę" organizowany jest przez Fundację Młodzieżowej Przedsiębiorczości w ramach Światowego Tygodnia Przedsiębiorczości. Odbywa się on jednocześnie w 160 krajach na całym świecie, a jego celem jest stworzenie środowiska społecznego, które aktywnie wspiera przedsiębiorcze postawy i inicjatywy młodych ludzi oraz zapewnia trójstronne korzyści. Projekt składa się z zajęć w szkole lub w firmie pokazujących praktyczne aspekty prowadzenia działalności gospodarczej. Uczniowie mogą następnie zbadać możliwości przyszłej kariery. Lokalni przedsiębiorcy opowiadają o specyfice własnego biznesu, dzielą się swoimi doświadczeniami i pokazują, co zrobić, aby odnieść sukces po zakończeniu edukacji. Projekt jest cykliczny, a każdy rok ma swoje specyficzne cele i tematy (np. zasoby ludzkie lub kwestie marketingowe). w projekcie uczestniczą uczniowie, nauczyciele i lokalni przedsiębiorcy. Aplikacja jest bezpłatna; każda placówka dydaktyczna otrzymuje szczegółowy program i na jego

podstawie zaprasza do współpracy lokalnego pracodawcę. Wspólnie tworzą program nauczania, który jest następnie realizowany w klasie.

W edycji 2021 "Otwartej Firmy" wzięło udział 1 018 firm i 32 874 uczniów; odbyły się 1 273 spotkania edukacyjne. Program pozwala jego uczestnikom - uczniom i nauczycielom - przygotować się do życia w gospodarce rynkowej oraz umożliwia młodym ludziom zdobycie wiedzy i praktycznych umiejętności ułatwiających realizację planów zawodowych. Dla firm to świetna okazja do promocji i nawiązania nowych kontaktów w środowisku lokalnym. Szkoły zyskują możliwość wzbogacenia swojej oferty edukacyjnej o ciekawe zajęcia przygotowujące uczniów do przyszłej ścieżki edukacyjnej.

Innym dobrym przykładem działań skierowanych do szkół jest program Social Innovation Relay prowadzony przez Fundację Młodzieżowej Przedsiębiorczości przy wsparciu Nationale Nederlanden. Program jest międzynarodowym konkursem dla uczniów na najlepszy innowacyjny pomysł biznesowy, który odpowiada na potrzeby społeczne w zakresie edukacji, zdrowia, integracji społecznej, poprawy jakości życia i zrównoważonego rozwoju. Uczestnicy są podzieleni na zespoły i zarejestrowani na platformie Social Innovation Relay. Zespoły opracowują innowacje społeczne w oparciu o treści zawarte na platformie. Zespoły opracowują rozwiązania, które mają szansę zaistnieć w realnym świecie. Opierają się na rzeczywistych problemach występujących w ich lokalnych środowiskach. Prowadzą badania rynku, wymyślają rozwiązania biznesowe, które mogłyby zostać wprowadzone na rynek w formie przedsiębiorstwa społecznego. Treści na platformie i działania projektowe są zgodne z programem nauczania przedsiębiorczości społecznej w zakresie:

- poznanie podstawowych koncepcji przedsiębiorczości;
- poznanie zasad przedsiębiorczości w gospodarce rynkowej, form organizacyjno-prawnych, innowacyjnych modeli biznesowych oraz procedury rejestracji działalności gospodarczej;
- rozpoznawanie etycznych i nieetycznych działań w życiu gospodarczym i społecznej odpowiedzialności biznesu;
- projektowanie działań mających na celu założenie własnej firmy lub podjęcie innych przedsięwzięć o charakterze społeczno-gospodarczym;
- analiza otoczenia przedsiębiorstwa, w tym rynku, na którym działa;
- wykorzystanie zdobytej wiedzy ekonomicznej do rozwijania postaw przedsiębiorczych jako jednego z podstawowych warunków aktywnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym;
- zainteresowanie prowadzeniem własnego biznesu oraz motywacja do ciągłego samorozwoju i inwestowania w siebie;
- wykorzystywanie możliwości rynkowych, podejmowanie inicjatywy, pomysłowość i umiejętność pokonywania wewnętrznych i zewnętrznych barier;
- rozwój proaktywności, odpowiedzialności za siebie i innych;
- docenianie postaw przedsiębiorczych w życiu codziennym, gotowość do aktywnego uczestnictwa w życiu społeczno-gospodarczym kraju i współodpowiedzialność za jego rozwój;
- docenienie roli przedsiębiorców w budowaniu konkurencyjnej gospodarki w odpowiedzialny sposób oraz docenienie wolności gospodarczej i własności prywatnej jako filarów gospodarki rynkowej.

Wszyscy uczestnicy programu Social Innovation Relay zdobywają wiedzę na temat innowacji społecznych i przedsiębiorczości społecznej poprzez angażujące materiały, takie jak profile przedsiębiorców społecznych, quizy, ćwiczenia praktyczne i sesje z przedsiębiorcami społecznymi. Badają również potrzeby swoich klientów i grupy docelowej, a na podstawie wyników opracowują pomysł na innowację społeczną, która przyczyni się do rozwiązania problemu społecznego w ich lokalnym środowisku. Pod okiem mentorów ćwiczą również, jak

wdrożyć tę innowację w formie przedsiębiorstwa społecznego, identyfikują niezbędne działania, koszty wdrożenia, kanały dystrybucji, niezbędne zasoby i planują działania promocyjne. Na koniec zespół prezentuje swój pomysł przed panelem sędziowskim - pracownikami partnera projektu. Zwycięskie zespoły otrzymują nagrody, ale największym efektem programu jest wprowadzenie na rynek zwycięskiego pomysłu na biznes.

2. Autonomiczne projekty uniwersyteckie

Uniwersytety nie pozostają daleko w tyle, jeśli chodzi o programy wdrażane dla studentów w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej. Pomimo braku finansowania projektów społecznych, sektor akademicki często korzysta z zewnętrznych źródeł finansowania, takich jak fundusze publiczne. Agencje finansujące dysponujące krajowymi środkami budżetowymi, fundusze UE, takie jak Europejski Fundusz Społeczny lub inne programy międzynarodowe, mogą być kolejną grupą interesariuszy otwierających możliwości dla inicjatyw edukacyjnych.

Przykładem projektu, który otrzymał dofinansowanie zewnętrzne jest "Mazowiecki Uniwersytet Młodzieżowy". Był on realizowany i pilotażowo wdrażany na Uniwersytecie Warszawskim. Głównym celem projektu było podniesienie kompetencji studentów w następujących obszarach: wiedza finansowa, przedsiębiorczość, krytyczne myślenie i umiejętność uczenia się. Program był realizowany podczas serii sesji szkoleniowych w Warszawie, na Wydziale Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego. Projekt trwał 35 miesięcy, podczas których przeprowadzono 30 szkoleń (składających się z trzech 10-godzinnych modułów), każde w grupie od 8 do 12 osób:

- Moduł I - umiejętności finansowe (10 godzin dydaktycznych)
- Moduł II - przedsiębiorczość (10 godzin dydaktycznych)
- Moduł III - krytyczne myślenie i umiejętność uczenia się (10 godzin dydaktycznych)

Każdy kurs szkoleniowy miał trwać 30 godzin dydaktycznych, podzielonych na pięć 6-godzinnych bloków, choć możliwe było uzgodnienie innego harmonogramu, w zależności od preferencji szkół i dostępności uczniów. Na zakończenie kursu każdy uczeń otrzymywał imienny certyfikat. Co najmniej 80% uczniów, którzy wzięli udział w projekcie, podniosło swoje kompetencje uznawane za przyszłościowe na rynku pracy.

3. Programy realizowane przez władze lokalne

Kolejną grupą interesariuszy są władze lokalne. Wiele z nich opracowało programy wspierające innowacje włączające i przedsiębiorczość społeczną. Takim przykładem jest Miasto Gdynia, które powołało specjalną jednostkę odpowiedzialną za działania w obszarze II&SE. Laboratorium Innowacji Społecznych (SIL) to autonomiczna jednostka budżetowa Urzędu Miasta Gdyni odpowiedzialna za rozwój i wspieranie innowacyjnych rozwiązań społecznych dla mieszkańców. SIL jest również ucieleśnieniem idei wyrosłej z myślenia, że aby rozwijać się w sposób zrównoważony i osiągać trwałe rezultaty, miasto potrzebuje nowych pomysłów nie tylko w obszarach technologicznych i gospodarczych, ale także we wszystkich działaniach społecznych skierowanych do mieszkańców. Celem SIL jest rozwijanie, wspieranie i promowanie innowacyjnych rozwiązań społecznych, tak aby podnosić standard życia wszystkich mieszkańców Gdyni - bez względu na wiek, adres zamieszkania i pochodzenie społeczne.

Laboratorium Innowacji Społecznych w Gdyni oraz Fundacja Stocznia z Warszawy prowadzą projekt "Ludzkie innowacje. Wsparcie rozwoju mikroinnowacji w obszarze włączenia społecznego". Celem projektu jest inkubacja innowacyjnych pomysłów w obszarze włączenia społecznego tak, aby miały jak największy potencjał do upowszechnienia. Głównym zadaniem jest nabór, w otwartym ogólnopolskim naborze, innowacyjnych w skali kraju pomysłów na usługi, produkty, rozwiązania, a następnie wsparcie ich autorów w dopracowaniu, rozwijaniu i testowaniu pomysłów przy pomocy przyznanych grantów. Kolejny etap obejmuje

upowszechnienie 10 najbardziej udanych rozwiązań, w tym działania wspierające absorpcję innowacji przez docelową populację.

"Inkubator Pomysłów" działa od trzech lat przy Laboratorium Innowacji Społecznych w Gdyni, a "Marzyciele i Rzemieślnicy" przy Domu Innowacji Społecznych w Warszawie. Podstawowym modelem wsparcia oferowanym przez te jednostki są tzw. cykle inkubacyjne, czyli procesy obejmujące rekrutację, wsparcie i rozwój innowacyjnych pomysłów oraz ich testowanie, a następnie ewaluację, dopracowanie ostatecznej wersji rozwiązania i upowszechnienie najlepszych z nich. w ramach poprzednich naborów około 100 innowacyjnych pomysłów otrzymało wsparcie w dopracowaniu koncepcji i przygotowaniu prototypu innowacyjnego rozwiązania (m.in. w formie szkoleń, indywidualnych konsultacji i mentoringu). Wspierając pomysły, mentorzy wraz z innowatorami zastanawiali się, czy są one faktycznie najlepszymi odpowiedziami na dany problem i w jakich warunkach rozwiązania te mogą się rozwijać i działać najbardziej efektywnie. Po kilkumiesięcznym okresie inkubacji wybrano 52 innowacje, które otrzymały grant (ok. 40 000 PLN lub 9 000 EUR) na przetestowanie swoich rozwiązań w praktyce. 10 z tych innowacji społecznych zostanie rozpowszechnionych, podejmując kroki w celu włączenia ich do praktyki.

4. Działania prowadzone przez inne zainteresowane strony

Wiele projektów i programów na rzecz innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej, których elementy można wykorzystać w nauczaniu w tym obszarze, zostało wdrożonych przez inne zainteresowane strony, takie jak organizacje pozarządowe lub instytucje zajmujące się innowacjami społecznymi i włączeniem społecznym. Doskonałym przykładem współpracy między uczelnią a organizacją zewnętrzną są Akademickie Inkubatory Przedsiębiorczości (AIP). Akademickie Inkubatory Przedsiębiorczości to jednostki tworzone przy ośrodkach akademickich w całej Polsce. Ideą AIP jest stworzenie idealnych warunków do rozwoju pomysłów biznesowych. AIP to połączenie wiedzy reprezentowanej przez kadrę naukową i studentów uczelni oraz praktycznej wiedzy na temat funkcjonowania firm w Polsce.

Misją AIP jest tworzenie warunków do rozwoju i komercjalizacji innowacji. Celem inkubatorów jest dostarczenie kompleksowej wiedzy praktycznej studentom posiadającym dużą wiedzę teoretyczną, którą trudno im przełożyć na praktykę. Program AIP umożliwia studentom przetestowanie swoich pomysłów na rynku na preferencyjnych warunkach i bez konieczności rejestrowania działalności gospodarczej lub spółki. Działalność w inkubatorze to dla studentów sposób na zdobycie doświadczenia w biznesie, wymianę pomysłów i nawiązanie kontaktów biznesowych.

Akademickie inkubatory przedsiębiorczości to jeden z projektów wspierających młodych przedsiębiorców w dążeniu do rozwoju swoich zainteresowań i osiągnięcia niezależności finansowej. Inkubator przedsiębiorczości to jeden z nowych sposobów na rozwój przedsiębiorczości i pomoc firmom w przezwyciężaniu kryzysów na ich drodze. Idea inkubacji odnosi się do faz rozwoju, przez które przechodzi każda nowo powstała firma. w ramach Akademickich Inkubatorów Przedsiębiorczości student prowadzący firmę, zwany beneficjentem, otrzymuje:

- Własność prawną AIP;
- prowadzenie księgowości spółki;
- kompleksowa pomoc prawna;
- dostęp do pomieszczeń biurowych;
- możliwość pozyskania środków na funkcjonowanie firmy;
- szereg szkoleń podnoszących efektywność zarządzania firmą;
- zespół ekspertów;

- pomoc w budowaniu wizerunku firmy

Funkcjonowanie, w ramach Akademickich Inkubatorów Przedsiębiorczości, pozwala na inne rodzaje pomocy, w tym:

- prawo do używania znaku Akademickiego Inkubatora Przedsiębiorczości;
- pomoc w promocji i reklamie z pomocą agencji marketingowych;
- organizacja spotkań biznesowych i pomoc w znalezieniu partnerów biznesowych;
- organizacja konferencji, targów promujących firmy w AIP.

Operacje finansowe firmy studenckiej odbywają się za pośrednictwem subkonta AIP. Uczestnik ma możliwość wypłaty środków na podstawie umowy o dzieło lub umowy-zlecenia.

Projekt AIP skierowany jest nie tylko do studentów, ale do wszystkich osób poniżej trzydziestego roku życia. z usług Akademickiego Inkubatora Przedsiębiorczości, poza studentami i absolwentami, może skorzystać każdy, kto ma pomysł na swój pierwszy biznes. Ogólnie można powiedzieć, że AIP mają na celu pomoc młodym ludziom w rozpoczęciu i rozwijaniu działalności gospodarczej. Właściciel firmy korzystający z AIP może maksymalnie skoncentrować się na tym, aby jego firma dynamicznie się rozwijała i przynosiła zyski finansowe. Beneficjent AIP nie musi martwić się o kwestie techniczne związane z prowadzeniem działalności i nie skupia się na barierach istniejących na rynku. Do tej pory Akademickie Inkubatory Przedsiębiorczości osiągnęły następujące rezultaty:

- sieć 48 Inkubatorów na uczelniach w całej Polsce;
- największa sieć AIP w Europie;
- ponad 250 dotacji na otwarcie własnej działalności gospodarczej;
- do tej pory inkubatory uruchomiły ponad 10 000 firm; oraz
- doradzał ponad 17 000 osób zainteresowanych rozpoczęciem własnej działalności gospodarczej.

Strategie angażowania interesariuszy w II&SE

Uczestnicy paneli dyskusyjnych i wywiadów InnoSocial podkreślali, że strategia angażowania interesariuszy w innowacje włączające i edukację w zakresie przedsiębiorczości społecznej powinna opierać się na zrozumieniu pojęcia "ekosystemu". Ekosystem w dziedzinie innowacji i przedsiębiorczości definiuje się jako "społeczność współdziałających podmiotów, które wzajemnie na siebie wpływają poprzez swoje działania" (Jacobides i in., 2018, s. 2257, cyt. w Diaz Gonzalez & Dentchev, 2021). Interakcje tych podmiotów (interesariuszy) w różnych działaniach pozwalają na mobilizację zasobów, wiedzy i możliwości, które mogą poprawić inicjatywy edukacyjne i szkoleniowe w zakresie II&SE oraz wspierać aspirujących innowatorów i przedsiębiorców społecznych.

Uniwersytety odgrywają kluczową rolę w ekosystemie innowacji i przedsiębiorczości (społecznej), ponieważ instytucje szkolnictwa wyższego dysponują mechanizmami promującymi uczestnictwo i wsparcie ekosystemu, takimi jak

- Konsultacje z zainteresowanymi stronami (pracodawcami) na temat umiejętności i kompetencji potrzebnych do zaangażowania się w innowacje i przedsiębiorczość (społeczną) oraz wykorzystanie ich opinii jako wkładu w projektowanie programów nauczania;
- Zapraszanie gościnnych wykładowców (przedsiębiorców społecznych), którzy mogliby podzielić się swoim doświadczeniem, na przykład w zakresie rozpoczynania i prowadzenia działalności gospodarczej, pokonywania wyzwań pojawiających się po drodze lub zarządzania określonymi procesami biznesowymi;
- Prowadzenie wspólnych inicjatyw uniwersytecko-biznesowych, takich jak programy mentorskie i kursy mistrzowskie prowadzone przez przedstawicieli biznesu dla studentów (np. mentoring przy zakładaniu firmy społecznej); angażowanie studentów w rozwiązywanie rzeczywistych wyzwań, przed którymi stoją firmy partnerskie (np. opracowywanie strategii

biznesowych dla partnerskich przedsiębiorstw społecznych); organizowanie wizyt studyjnych w firmach partnerskich; oraz wdrażanie wspólnych projektów, które mają pozytywny wpływ społeczny lub środowiskowy;

- Ustanowienie uniwersyteckich centrów przedsiębiorczości społecznej, które mogłyby zapewnić ukierunkowane wsparcie przedsiębiorcom społecznym, na przykład w zakresie skalowania ich działalności lub pozyskiwania funduszy na wsparcie ich sprawy;
- Partnerstwo z lokalnymi organami publicznymi i organizacjami pozarządowymi, które mogłyby zapewnić wgląd w rzeczywiste wyzwania społeczne członków społeczności lokalnej, w szczególności osób o mniejszych szansach i specjalnych potrzebach, które uniwersytety mogłyby rozwiązać poprzez badania i innowacje.

Wnioski

Istnieje szereg programów wdrażanych przez różnych interesariuszy, które wspierają innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu i przedsiębiorczość społeczną. Niektóre z nich działają na styku działalności akademickiej i instytucjonalnej różnych organizacji, takich jak lokalne firmy, przedsiębiorcy (społeczni), organizacje pozarządowe, fundacje, władze lokalne, agencje finansujące i inni dostawcy usług II&SE przedstawieni w tym rozdziale. Wiele programów może pochwalić się doskonałymi wynikami i może przynieść korzyści instytucjom szkolnictwa wyższego. Uczelnie mogą angażować przedstawicieli organizacji zewnętrznych, prowadzących takie programy, w opracowywanie programów nauczania (np. udzielać porad dotyczących struktury kursu, stosowanych metod pedagogicznych, planowanych działań itp.) i/lub prowadzenie zajęć (np. wygłaszanie wykładów, mentoring projektów innowacyjnych, bycie członkami jury w konkursach dla start-upów itp.) Ich doświadczenia mogą być bardzo przydatne w tworzeniu nowych ścieżek edukacyjnych w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej.

Pytania refleksyjne

- Czy zazwyczaj angażujesz interesariuszy w projektowanie i realizację programów studiów? z jakich metod zaangażowania korzystasz?
- Czy wiesz o jakichkolwiek programach lub inicjatywach w dziedzinie II&SE oferowanych przez partnerskie uczelnie lub inne organizacje?
- Czy możliwe jest dostosowanie niektórych elementów programów lub inicjatyw w dziedzinie II&SE oferowanych przez inne organizacje do Twojego kontekstu?
- Z jakimi lokalnymi, regionalnymi, krajowymi lub międzynarodowymi organizacjami możesz współpracować w dziedzinie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej?

Bibliografia

1. Diaz Gonzalez, A. i Dentchev, N. A. (2021). Ekosystemy wspierające przedsiębiorców społecznych: przegląd literatury. *Social Enterprise Journal*, Vol. 17 No. 3, pp. 329-360. <https://doi.org/10.1108/SEJ-08-2020-0064>
2. Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości. Otwarta firma Światowy Tydzień Przedsiębiorczości. URL: <https://otwarta-firma.junior.org.pl/>. Dostęp 10 kwietnia 2023 r.
3. Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości. Program: Sztafeta Innowacji Społecznych URL: <https://sir.junior.org.pl/>. Dostęp 10 kwietnia 2023 r.
4. Gdynia. Laboratorium Innowacji Społecznych. URL: <https://lis.gdynia.pl/projekty/> oraz <https://lis.gdynia.pl/english/>. Dostęp 15 kwietnia 2023 r.
5. Inkubator pomysłów. URL: <https://inkubatorpomyslow.org.pl/>. Dostęp 17 kwietnia 2023 r.
6. Mazowiecki Uniwersytet Młodzieżowy. URL: <https://www.wne.uw.edu.pl/mum>. Dostęp 13 kwietnia 2023 r.
8. AIP. URL: <https://aip.link/>. Dostęp 15 maja 2023 r.

Wiedza i umiejętności nabyte w ramach kształcenia II&SE na uniwersytetach

Cel

Niniejszy rozdział zawiera przegląd obszarów wiedzy i umiejętności, które powinny być rozwijane poprzez kształcenie w zakresie II&SE na uniwersytetach, w oparciu o analizę źródeł literaturowych i istniejących programów studiów/kursów w danej dziedzinie. Rozdział zawiera również dobrą praktykę prezentującą internetowy program studiów licencjackich w zakresie odpowiedzialnej przedsiębiorczości i zarządzania oferowany przez Uniwersytet Jutra, którego struktura może dostarczyć pomysłów na planowanie kursu II&SE w instytucjach szkolnictwa wyższego.

Wprowadzenie

W ostatnich latach instytucje szkolnictwa wyższego coraz częściej angażują się w promowanie edukacji na rzecz przedsiębiorczości społecznej i innowacji społecznych. Innowacje włączające, koncepcja początkowo ukuta jako siła napędowa rozwoju w krajach trzecich, rzadko są uwzględniane w programach szkolnictwa wyższego. Aby włączyć innowacje włączające i przedsiębiorczość społeczną do programów nauczania uczelni wyższych, ważne jest zdefiniowanie zakresu tych dwóch pojęć, a także zrozumienie struktury i treści istniejących ofert szkoleniowych w tej dziedzinie. W tym celu konsorcjum InnoSocial przeprowadziło szczegółowy przegląd literatury i analizę programów studiów/kursów w dziedzinie II&SE. Głównym celem analizy było uzyskanie wglądu w tematy / zagadnienia / obszary tematyczne, które mogłyby stanowić kurs w zakresie II&SE oraz zestaw umiejętności, które powinny być rozwijane w ramach takiego kursu.

Treść programów lub kursów studiów II&SE

Brock i Steiner (2019) opracowali metodologię identyfikacji najważniejszych tematów, które powinien obejmować kurs lub program w zakresie przedsiębiorczości społecznej w oparciu o analizę treści definicji tego pojęcia. Przeanalizowali dwanaście definicji najczęściej cytowanych badaczy, takich jak Dees i in. (2001), Bornstein (2004), Austin i in. (2006). Na podstawie tej analizy zidentyfikowali wspólne elementy, które pojawiają się we wszystkich definicjach i dlatego powinny być częścią studiów w zakresie przedsiębiorczości społecznej. Elementy te obejmują:

- **Potrzeba lub problem społeczny:** Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej powinna zapewnić, że kadra nauczycielska może przygotować społecznie odpowiedzialnych przedsiębiorców, których misja będzie związana z rozwiązywaniem problemów społecznych;
- **Rozpoznawanie możliwości:** Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej powinna umożliwić studentom naukę rozpoznawania, oceny i wykorzystywania możliwości, przekształcając w ten sposób pomysły w celowe organizacje;
- **Innowacje:** Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej powinna wspierać innowacje, ponieważ innowacje odróżniają przedsiębiorstwo społeczne od organizacji non-profit. Dlatego też studenci przedsiębiorczości społecznej powinni rozumieć proces innowacji i być w stanie wymyślać innowacyjne rozwiązania problemów społecznych.
- **Skalowalność:** Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej powinna uczyć studentów, że przedsiębiorstwo społeczne powinno przynosić zmiany społeczne, co jest możliwe, jeśli przedsiębiorstwo może być skalowane poprzez szerokie rozpowszechnianie i rozgałęzianie. Nauczanie skali powinno pozwolić uczniom odróżnić przedsiębiorstwo społeczne od małej organizacji społecznej.
- **Pozyskiwanie zasobów:** Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej powinna uczyć studentów pozyskiwania i wykorzystywania zasobów w celu tworzenia wartości społecznej.

Obejmuje to nauczanie studentów, jak tworzyć partnerstwa, pozyskiwać fundusze oraz zabezpieczać zasoby fizyczne i ludzkie.

- Zrównoważone modele biznesowe: Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej powinna zapewnić, że studenci będą w stanie opisać, w jaki sposób ich przedsiębiorstwo społeczne będzie tworzyć i dostarczać wartość w perspektywie długoterminowej.

Stosując to samo podejście do koncepcji innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu, przeanalizowaliśmy dziewięć definicji (przedstawionych w załączniku 1) innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu, które w kilku przypadkach są powiązane z koncepcjami inkluzywnego wzrostu gospodarczego i inkluzywnych polityk innowacyjnych. Definicje wybrane do analizy pochodzą z prac naukowych opublikowanych przez uznanych badaczy w tej dziedzinie (np. Heeks, 2013; Johnson & Andersen, 2012) lub z raportów organizacji międzynarodowych (takich jak OECD i UNDP). Analiza doprowadziła do zidentyfikowania następującej listy wspólnych elementów, które powinny być uwzględnione w kursie w tej dziedzinie:

- Rozwój społeczny: edukacja na rzecz innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu powinna zapewnić, że uczniowie angażują się w innowacje mające na celu poprawę jakości życia grup defaworyzowanych i zapewnienie dostępu do dobrej jakości produktów i usług w przystępnej cenie. Nauczyciele powinni kultywować pozytywne nastawienie do innowacji ukierunkowanych na potrzeby społeczne lub środowiskowe, a także szczególne potrzeby grup defaworyzowanych.
- Włączenie społeczne: edukacja na rzecz innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu powinna promować włączenie grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji (osób ubogich, niepełnosprawnych, kobiet, osób starszych, migrantów i uchodźców, mniejszości etnicznych i innych grup marginalizowanych) w działania badawcze, przedsiębiorcze i innowacyjne.
- Włączenie przemysłowe i terytorialne: studenci kursów w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu powinni być świadomi różnych poziomów włączenia - społecznego (poprzedni punkt), przemysłowego (np. mikroprzedsiębiorcy i MŚP) i terytorialnego (np. regiony opóźnione w rozwoju lub mniej innowacyjne).
- Dostępność i rozpowszechnianie innowacji: edukacja na rzecz innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu powinna podkreślać znaczenie rozpowszechniania i dystrybucji innowacji wśród grup defaworyzowanych, tj. zapewnienie, że innowacje dotrą do osób, organizacji i/lub terytoriów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji.

Analiza koncepcji innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej pokazuje, że dobrze do siebie pasują i można je połączyć w jeden kurs. Przedsiębiorstwo społeczne inspirowane innowacjami włączającymi może zaspokajać potrzeby społeczne lub środowiskowe grup lub terytoriów znajdujących się w niekorzystnej sytuacji. Edukacja w zakresie II&SE powinna zatem promować ścisłą współpracę studentów z zewnętrznymi interesariuszami (w szczególności przedsiębiorstwami społecznymi, organizacjami pozarządowymi, nieformalnymi grupami społecznymi i oddolnymi innowatorami).

Analiza istniejących programów studiów w dziedzinie II&SE, uzupełniona wynikami paneli dyskusyjnych i wywiadów z interesariuszami, dostarcza dalszych pomysłów związanych z treścią kursu II&SE.

Elementy treści istotne dla kursu II&SE

Na podstawie analizy 25 programów/kursów w dziedzinie II&SE oraz konsultacji z 72 interesariuszami we wszystkich krajach konsorcjum, następujące elementy treści zostały zidentyfikowane jako istotne dla edukacji II&SE na uniwersytetach:

- Zrozumienie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej

- Innowacje i innowacje społeczne; czym innowacje społeczne różnią się od innowacji głównego nurtu; innowacje społeczne jako siła napędowa rozwoju społecznego
- Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu: ich specyficzne cechy i grupy docelowe; rodzaje innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i powiązane koncepcje (np. innowacje u podstaw piramidy lub innowacje pro-biedne, innowacje oszczędne);
- Przedsiębiorczość społeczna: jakie są jej główne cele; czym różni się od konwencjonalnej przedsiębiorczości; w jaki sposób innowacje społeczne i integracyjne są powiązane z przedsiębiorczością społeczną; ukierunkowanie i angażowanie grup zagrożonych wykluczeniem w innowacje i przedsiębiorczość społeczną;
- Znaczenie II&SE i motywacja początkującego przedsiębiorcy do inwestowania w II&SE;
- Studia przypadków innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorstw społecznych na rynkach wschodzących i rozwiniętych.
- Zrozumienie wyzwań społecznych i projektowanie inkluzywnych innowacji w celu ich rozwiązania
 - Cele zrównoważonego rozwoju i wyzwania społeczne;
 - Identyfikacja i analiza problemu lub potrzeby społecznej/środowiskowej (np. związanej z edukacją, zdrowiem, integracją społeczną, poprawą jakości życia itp.);
 - Myślenie projektowe jako podejście do opracowywania innowacyjnych rozwiązań problemów (zrozumienie procesu i technik stosowanych na każdym etapie procesu);
 - Zastosowanie myślenia projektowego w celu rozwiązania zidentyfikowanego problemu lub potrzeby społecznej/środowiskowej; współpraca z interesariuszami w tym procesie.
- Zrozumienie i projektowanie przedsiębiorstwa społecznego
 - Dostrzeganie możliwości biznesu społecznego: przekształcanie pomysłu na innowację sprzyjającą włączeniu społecznemu (opracowanego w poprzednim bloku) w biznes społeczny
 - Badanie modeli biznesowych odpowiednich dla innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej oraz tworzenie modelu biznesowego dla przedsiębiorstwa społecznego (stosowanie Social Business Model Canvas)
 - Opracowanie biznesplanu dla przedsiębiorstwa społecznego
- Zakładanie przedsiębiorstwa społecznego
 - Formy prawne przedsiębiorstw społecznych: przepisy i akty prawne regulujące zakładanie i funkcjonowanie SE na szczeblu unijnym i krajowym
 - Wybór formy organizacyjnej dla przedsiębiorstwa społecznego
 - Opracowanie strategii finansowania (fundraising, fundusze darczyńców, programy finansowane przez UE, które mogłyby wesprzeć start-up społeczny)
- Zapewnienie zrównoważonego rozwoju przedsiębiorstwa społecznego i pomiar wpływu społecznego
 - Zrównoważony rozwój biznesu i integracja kwestii społecznych i środowiskowych w planie strategicznym
 - Pomiar wpływu społecznego przedsiębiorstwa społecznego

Wyniki analizy programów studiów i konsultacji z interesariuszami ujawniły dwie opcje strukturyzacji kursu w dziedzinie II&SE:

- Wersja 1: blok teoretyczny, po którym następuje blok praktyczny (projekt)
- Wersja 2: każda jednostka treści obejmująca podstawy teoretyczne i zadania praktyczne

Kompetencje rozwijane w ramach kursu InnoSocial

Kurs InnoSocial³ (drugi rezultat projektu) ma na celu sprostanie wyzwaniom społecznym i socjalnym poprzez wspieranie rozwoju kompetencji, których studenci potrzebują, aby zaangażować się w innowacje i rozpocząć działalność gospodarczą realizującą cele społeczne. w ostatnich latach edukacja oparta na kompetencjach, koncentrująca się na zdobywaniu nie tylko wiedzy, ale także umiejętności i postaw, zyskała uwagę uniwersytetów i szkół wyższych na całym świecie. Jednym z głównych powodów jego popularności jest zwiększona szansa na zatrudnienie studentów. Rozwijając odpowiednie umiejętności i kompetencje, studenci są lepiej przygotowani do sprostania wymaganiom rynku pracy i zademonstrowania swoich umiejętności potencjalnym pracodawcom. Podejście to wykracza poza wiedzę teoretyczną i kładzie nacisk na jej praktyczne zastosowanie, rozwiązywanie problemów, pracę zespołową i inne krytyczne umiejętności poszukiwane przez pracodawców w różnych branżach.

Szereg prac badawczych i badań omawia zestaw umiejętności ukierunkowanych poprzez edukację w zakresie przedsiębiorczości społecznej. Na przykład Murray et al. (2018) bada kluczowe kompetencje wymagane od osób angażujących się w inicjatywy innowacji społecznych. Podkreślają oni znaczenie takich umiejętności jak empatia, myślenie systemowe, współpraca i kreatywne rozwiązywanie problemów. Santos et al. (2020) bada umiejętności i kompetencje potrzebne przedsiębiorcom społecznym. Ich badanie przedstawia kompleksową analizę wielu studiów przypadków i identyfikuje jako istotne kilka kluczowych kompetencji, takich jak zdolność adaptacji, odporność, myślenie strategiczne i pomiar wpływu.

Analiza istniejących programów studiów / kursów w dziedzinie II&SE wykazała, że do założenia własnego przedsięwzięcia społecznego lub pracy w biznesie społecznym potrzebne są następujące umiejętności:

- Systematyczne myślenie
- Krytyczne myślenie
- Zdolność uczenia się
- Przedsiębiorcze nastawienie
- Zainteresowanie prowadzeniem własnej firmy
- Motywacja do ciągłego rozwoju osobistego
- Wykorzystywanie możliwości rynkowych
- Podejmowanie inicjatywy
- Pomysłowość i umiejętność pokonywania wewnętrznych i zewnętrznych barier.
- Proaktywność
- Odpowiedzialność za siebie i innych

Istnieją również badania poświęcone analizie i rozwojowi narzędzi do oceny innowacji i (społecznych) umiejętności przedsiębiorczych (Espiritu et al. 2012; García-González, 2021). Zgodnie z wynikami kompleksowego badania przeprowadzonego w ramach projektu Horyzont 2020 "Multidyscyplinarne innowacje na rzecz zmian społecznych" (COST Action CA18236), Europejskie Ramy Kompetencji Przedsiębiorczości (EntreComp) stanowią solidną podstawę do zrozumienia, rozwoju i oceny kompetencji, które powinny być ukierunkowane na edukację w zakresie innowacji społecznych i przedsiębiorczości społecznej.

EntreComp został uruchomiony w 2016 r. przez Wspólne Centrum Badawcze UE w imieniu Dyrekcji Generalnej ds. Zatrudnienia, Spraw Społecznych i Włączenia Społecznego w celu wspierania aktywnego obywatelstwa, innowacji, zdolności do zatrudnienia i uczenia się poprzez przedsiębiorcze myślenie i działanie. Są to wspólne ramy odniesienia, które identyfikują 15 kompetencji w zakresie przedsiębiorczości (wiedza, umiejętności i postawy) w 3 kluczowych

³ Sylabus kursu InnoSocial

obszarach (Pomysły i możliwości, Zasoby i Działanie) opisujących to, czego ludzie potrzebują, aby być przedsiębiorczymi i tworzyć wartość finansową, kulturową lub społeczną dla innych. 15 kompetencji w zakresie przedsiębiorczości jest podzielonych na wątki tematyczne, które wyjaśniają znaczenie każdej kompetencji w kategoriach praktycznych. w sumie istnieje 60 wątków, które są dalej definiowane poprzez 442 efekty uczenia się - to, co uczący się wie, rozumie i potrafi zrobić, zmapowane na 8 różnych poziomach zaawansowania, od poziomu podstawowego do średnio zaawansowanego, zaawansowanego i eksperckiego. Tabela 2 zawiera przegląd ram EntreComp dla poziomu zaawansowanego.

EntreComp opiera się na szerokiej definicji przedsiębiorczości, która opiera się na tworzeniu wartości kulturowej, społecznej lub ekonomicznej. w ten sposób obejmuje różne rodzaje przedsiębiorczości, w tym przedsiębiorczość społeczną. Zostały one zaprojektowane tak, aby można je było dostosować i zastosować w celu wspierania rozwoju i zrozumienia kompetencji przedsiębiorczych w dowolnym otoczeniu - edukacji formalnej, uczeniu się pozaformalnym i działaniach integracyjnych. Dlatego też ramy zostały wykorzystane jako dokument referencyjny do opracowania matrycy kompetencji kursu InnoSocial.

POMYSŁY I MOŻLIWOŚCI	1. Dostrzeganie możliwości	Uczniowie potrafią wykorzystywać i kształtować możliwości reagowania na wyzwania i tworzenia wartości dla innych.	ZASOBY	1. samoświadomość i poczucie własnej skuteczności	Uczniowie mogą zrehabilitować swoje słabości poprzez współpracę z innymi i dalszy rozwój swoich mocnych stron.	DO DZIAŁAŃ	1. Przejęcie inicjatywy	Uczniowie mogą szukać okazji do podjęcia inicjatywy w celu dodania lub stworzenia wartości.
	2. Kreatywność	Uczniowie mogą przekształcać pomysły w rozwiązania, które tworzą wartość dla innych.		2. Motywacja i wytrwałość	Uczniowie mogą skupić się na swojej pasji i tworzyć wartość pomimo niepowodzeń.		2. Planowanie i zarządzanie	Uczniowie mogą udoskonalać priorytety i plany, aby dostosować się do zmieniających się okoliczności.
	3. Wizja	Uczniowie mogą wykorzystać swoją wizję do podejmowania strategicznych decyzji.		3. Mobilizacja zasobów	Uczniowie potrafią definiować strategie mobilizowania zasobów potrzebnych do generowania wartości dla innych.		3. Radzenie sobie z niejednoznacznością, niepewnością i ryzykiem	Uczniowie potrafią rozważyć ryzyko i podejmować decyzje pomimo niepewności i niejednoznaczności.
	4. Wartościowanie pomysłów	Uczniowie mogą opracowywać strategie, aby jak najlepiej wykorzystać wartość generowaną przez pomysły.		4. Umiejętności finansowe i ekonomiczne	Uczniowie mogą opracować plan trwałości finansowej działalności tworzącej wartość.		4. Współpraca z innymi	Uczniowie mogą budować zespół i sieci w oparciu o potrzeby związane z ich działalnością tworzącą wartość.
	5. Myślenie etyczne i zrównoważone	Uczniowie działają, aby upewnić się, że ich cele etyczne i związane ze zrównoważonym rozwojem zostały osiągnięte.		5. Mobilizowanie innych	Uczniowie mogą inspirować innych i angażować ich w działania tworzące wartość.		5. Nauka poprzez doświadczenie	Uczniowie mogą poprawić swoje umiejętności tworzenia wartości, opierając się na swoich wcześniejszych doświadczeniach i interakcjach z innymi.

Dobra praktyka: Program studiów licencjackich w zakresie odpowiedzialnej przedsiębiorczości i zarządzania

Uniwersytet Jutra

Cel: program ma na celu wyposażenie uczniów w narzędzia i sposób myślenia przedsiębiorców, zdolnych do rozwiązywania najpilniejszych wyzwań naszych czasów poprzez opracowywanie skutecznych rozwiązań i przedsięwzięć.

Cztery fazy uczenia się dla rozwoju kompetencji:

Program prowadzi uczniów przez cztery odrębne etapy w oparciu o ich gotowość do postępow:

- *Faza orientacyjna:* 6 modułów wprowadzających po 5 ECTS każdy, mających na celu pomóc uczniom zrozumieć zakres ich kierunku studiów i rozpocząć identyfikację własnej misji.
- *Faza kalibracji:* 3 semestry, w trakcie których uczniowie wykonują 18 wyzwań kalibracyjnych, mających na celu pomóc uczniom zagłębić się w ich główny temat i obszary badawcze oraz zdobyć praktyczne doświadczenie w swojej dziedzinie nauki.
- *Faza podniesienia:* w tej fazie uczniowie opracowują rozwiązania dla wyzwań 21st wieku, związanych z jednym z 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju. Rozwiązania są opracowywane we współpracy z zewnętrznymi partnerami Uniwersytetu Jutra (mentorami).
- *Faza aktywacji:* po zdobyciu specjalistycznej wiedzy w fazie kalibracji i podnoszenia, uczestnicy wracają do swojej osobistej misji i wykorzystują swoją wiedzę i umiejętności do zaprojektowania i założenia własnego start-upu w Laboratorium Przedsiębiorczości lub pracują nad projektem innowacyjnym we współpracy z firmą w Laboratorium Korporacyjnym.

Nauka oparta na wyzwaniach:

W każdej fazie uczestnicy rozwiązują praktyczne wyzwania zaczerpnięte ze świata rzeczywistego pod okiem ekspertów merytorycznych. Oto przykład wyzwania:

- *Określ swój cel,* korzystając ze wskazówek i wytycznych dostarczonych przez mentorów.
- *Stwórz swoją osobistą misję,* zgodną z twoim celem, korzystając z narzędzi dostarczonych przez mentorów.
- *Przeanalizuj deklaracje misji od 3 do 5 firm* i zainspiruj się firmami, z których wartościami się zgadzasz.
- *Zaangażuj się w dyskusję na temat wyzwań:* omów deklaracje misji z rówieśnikami i mentorami, aby je ocenić; przygotuj się do refleksji nad swoją misją.
- *Podziel się swoją osobistą misją:* dopracuj i rozszerz swoją osobistą misję w oparciu o komentarze rówieśników i mentora, to, czego nauczyłeś się z deklaracji misji firmy oraz wkład z dyskusji na temat wyzwań.

Skuteczność programu

Program opiera się w całości na doświadczalnym podejściu do uczenia się. w ramach tego programu uczniowie rozpoczynają pracę nad własnym przedsięwzięciem przedsiębiorczym od pierwszego dnia studiów i ćwiczą wszystkie narzędzia, techniki i metodologie, aby odnieść sukces w sferze przedsiębiorczości i intraprzsiębiorczości.

Wnioski

Przegląd koncepcji innowacji włączających i przedsiębiorczości społecznej, analiza istniejących programów studiów / kursów w dziedzinie II&SE, a także wyniki paneli dyskusyjnych i wywiadów z interesariuszami stanowiły dobrą podstawę do zaprojektowania kursu InnoSocial. Wyniki analizy źródeł wtórnych i konsultacji z interesariuszami podkreśliły również potrzebę dogłębnego zbadania tematu innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu, co stanowi wartość dodaną kursu. Mówiąc dokładniej, w dziedzinie innowacji sprzyjających włączeniu

społecznemu należy skupić się na tworzeniu innowacyjnych produktów, usług i procesów sprzyjających włączeniu społecznemu, skierowanych do grup zagrożonych wykluczeniem (ubogich, migrantów i uchodźców, kobiet, osób starszych, osób o specjalnych potrzebach, osób mieszkających na obszarach oddalonych) i wyróżniających się takimi cechami, jak społeczność, przystępność cenowa, dostępność, wpływ, uczestnictwo i znaczenie dla grup docelowych. Odniesienie do Europejskich Ram Kompetencji w zakresie Przedsiębiorczości - EntreComp w celu zdefiniowania i oceny kompetencji i zamierzonych efektów uczenia się w zakresie kształcenia i szkolenia w dziedzinie II&SE wspiera rozwój kompetencji w zakresie przedsiębiorczości na poziomie europejskim.

Pytania refleksyjne

1. W jaki sposób opracowany materiał zachęca uczniów do rozwijania poczucia odpowiedzialności społecznej i empatii wobec wyzwań społecznych?
2. Czy studenci mają możliwość współpracy z lokalnymi społecznościami lub organizacjami w celu rozwiązywania rzeczywistych problemów poprzez swoje projekty przedsiębiorczości społecznej?
3. Zastanawiając się nad strukturą i treścią kursu, czy są jakieś obszary, które wymagają dalszego rozwoju lub wyjaśnienia?
4. W jaki sposób można zmodyfikować lub ulepszyć materiał, aby zapewnić uczniom kompleksowe zrozumienie zasad II&SE i ich praktycznego zastosowania?
5. W jaki sposób można włączyć rzeczywiste studia przypadków lub przykłady udanych przedsięwzięć w zakresie przedsiębiorczości społecznej do materiałów szkoleniowych?
6. W jaki sposób te przykłady pomagają uczniom łączyć teorię z praktyką i inspirują ich do odkrywania własnych pomysłów na przedsiębiorczość?

Bibliografia

1. Austin, J., Stephenson, H. i Wei-Skillen, J. (2006). Przedsiębiorczość społeczna i komercyjna: Ta sama, inna, czy obie? *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30(1): 1-22.
2. Bornstein, D. (2004). *How to Change the World: Przedsiębiorcy społeczni i siła nowych pomysłów*. Oxford: Oxford University Press.
3. Dees, J.G., Emerson J. i Economy, P. (2001). *Enterprising Nonprofits: a Toolkit for Social Entrepreneurs*, New York: John Wiley & Sons.
4. Komisja Europejska. (2016) EntreComp: Ramy kompetencji w zakresie przedsiębiorczości. URL: <https://eige.europa.eu/resources/lfna27939enn.pdf>. Dostęp 25 marca 2023 r.
5. Garcia-Gonzalez, A. & Ramirez-Montoya, M. S. (2021) Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej: szkolenie twórców zmian na uniwersytecie. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, Vol. 11: 5, pp. 1236-1251. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/HESWBL-01-2021-0009/full/pdf?title=social-entrepreneurship-education-changemaker-training-at-the-university>. Dostęp 21 marca 2023 r.
6. George, G., McGahan, A. M. i Prabhu, J. (2012) Innovation for inclusive growth: towards a theoretical framework and research agenda. *Journal of Management Studies*, 49(4), s. 661-683. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/35456307.pdf>. Dostęp 31 maja 2023 r.
7. Glennie, A., Ollard, J., Stanley, I. i Klingler-Vidra, R. (2020) Strategie wspierania innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu: spostrzeżenia z Azji Południowo-Wschodniej. UNDP. URL: https://media.nesta.org.uk/documents/FINAL_PUBLICATION_UNDP-RBAP-Strategies-for-Supporting-Inclusive-Innovation-2020_2.pdf. Dostęp 31 maja 2023 r.
8. Heeks, R., Amalia, M., Kintu, R. i Shah, N. (2013) Inclusive Innovation: Definicja, konceptualizacja i przyszłe priorytety badawcze. Working Paper Series. Paper No. 53. Manchester: Centre for Development Informatics, Institute for Development Policy and Management, SEED. URL:

- <http://www.seed.manchester.ac.uk/subjects/idpm/research/publications/wp/di/>. Dostęp 1 czerwca 2023 r.
9. Johnson, B. & Andersen, A. D. (2012) *Learning, Innovation and Inclusive Development*. Aalborg: Aalborg University Press. (cytowane w Heeks et al., 2013)
 10. OECD (2021) *Inclusive Innovation Policy Toolkit*. URL: <https://rri-tools.eu/-/the-oecd-s-inclusive-innovation-policy-toolkit>. Dostęp 30 maja 2023 r.
 11. Vazquez-Parra, J. C., Garcia-Gonzalez, A. & Ramirez-Montoya, M. S. (2020). Kompetencje w zakresie przedsiębiorczości społecznej: podejście według dyscypliny i płci. *Journal of Applied Research in Higher Education*, Vol. 13: 5, pp. 1357-1373. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JARHE-09-2020-0317/full/pdf>
Dostęp 20 marca 2023 r.

Metody nauczania i uczenia się stosowane w kształceniu i szkoleniu w zakresie II&SE

Cel

Celem niniejszego rozdziału jest lepsze zrozumienie, oceny, a następnie wybór metodologii uczenia się i nauczania, które najbardziej odpowiadają celowi rozwijania i wspierania umiejętności związanych z II&SE. Przedstawiono kilka metodologii, które są już stosowane w programach nauczania II&SE i których skuteczność pedagogiczna została przeanalizowana przez badaczy. w ten sposób czytelnicy tego dokumentu mogą zrozumieć, które metodologie są bardziej zgodne z celem ich kursów II&SE, a także zidentyfikować czynniki, które należy wziąć pod uwagę w celu pomyślnego wdrożenia metodologii. Materiał ten powinien być postrzegany jako portfolio możliwych opcji metodologicznych, które należy wybrać zgodnie z określonymi zmiennymi, na przykład konkretnymi umiejętnościami, które mają być rozwijane w ramach kursów, dostępnymi zasobami dydaktycznymi i partnerstwami itp.

Wprowadzenie

Przegląd literatury naukowej poświęconej metodologiom nauczania i uczenia się stosowanym w ramach kursów przedsiębiorczości społecznej został przeprowadzony przez Hattabou et al. (2021). Stanowi on przegląd najbardziej rozpowszechnionych i skutecznych metodologii stosowanych przez instytucje szkolnictwa wyższego w celu dostarczania i wspierania II&SE. Po pierwsze, wymieniono wszystkie wspomniane metodologie, aby przedstawić podsumowanie istniejących alternatyw, które można wybrać; po drugie, te uznane za bardziej skuteczne są szczegółowo analizowane, oferując instrukcje, jak prawidłowo je wykonać. Tam, gdzie jest to możliwe, podano zestaw praktycznych przykładów już zastosowanych w kursach II&SE. Ponadto, metodologie sklasyfikowane jako stosunkowo mniej skuteczne są również przedstawione w skrócie, aby zapewnić, że niniejszy przewodnik zawiera holistyczny zestaw metodologii nauczania i uczenia się wspierających umiejętności w zakresie przedsiębiorczości społecznej.

Z jednej strony, tak zwane klasyczne metodologie nauczania były do tej pory stosowane w nauczaniu II&SE w instytucjach szkolnictwa wyższego. Większość z nich - z wyjątkiem odgrywania ról i studiów przypadku - koncentruje się na podnoszeniu świadomości na temat tego, czym jest II&SE ("nauczanie o II&SE") i jakie przyszłe ścieżki kariery otwiera przed studentami (Alourhzal & Hattabou, 2021). Charakteryzują się one głównie podejściem skoncentrowanym na nauczycielu i obejmują między innymi: wykłady na tematy związane z II&SE, lektury, ćwiczenia w zeszycie ćwiczeń, dyskusje na temat przypadków, dyskusje z ekspertami, gościnnymi prelegentów z firm społecznych, indywidualny coaching i odgrywanie ról. z drugiej strony, najskuteczniejsze metodologie to te, które mają na celu nauczanie

studentów, jak zostać przedsiębiorcami społecznymi ("nauczanie *dla i poprzez* II&SE") i które obejmują aktywne zaangażowanie studentów w rzeczywiste kwestie przedsiębiorczości społecznej.

Podczas gdy metody skoncentrowane na nauczycielu można łatwo dostosować do wybranych treści kursu i przede wszystkim zaspokoić potrzebę przekazywania wiedzy, włączenie grupowych projektów przedsiębiorczości społecznej do programów nauczania jest najskuteczniejszym mechanizmem pomagającym uczniom budować tożsamość poprzez aktywne zaangażowanie (Chang, Benamraoui i Rieple, 2014) (Smith i Woodworth, 2012). w związku z tym, projekty dotyczące usług i uczenia się przez doświadczenie wyróżniają się jako główne i najbardziej wpływowe metodologie uczenia się: mogą one rzeczywiście wspierać nowych przedsiębiorców w rozwijaniu zrozumienia takich cech, jak ryzyko finansowe i znaczenie mobilizacji zasobów w celu generowania rzeczywistych dochodów (HEEG, 2011) (Pittaway, Rodriguez-Falcon, & Aiyegbayo, 2011).

Omówienie studium przypadku

Siła metodologii studium przypadku w dużej mierze polega na nauczaniu umiejętności menedżerskich, które obejmują umiejętności koncepcyjne (takie jak umiejętności podejmowania decyzji), umiejętności funkcjonalne (takie jak umiejętności finansowe), umiejętności przywódcze (takie jak umiejętności komunikacyjne), umiejętności interpersonalne (takie jak umiejętności pracy zespołowej) i zdolności integracyjne (Jennings, 1996). Według Both et al. (2000) istnieją dwie metody nauczania przypadków, z których każda ma inne cechy: przypadek jako rozwój umiejętności i przypadek jako rozwój koncepcyjny. Pierwsza z nich jest zgodna z celami tego materiału i ma na celu rozwiązanie zagadki, podjęcie rekomendacji lub decyzji oraz rozwiązanie konfliktu. Dzięki takiemu podejściu studenci są przygotowywani do zdobycia umiejętności istotnych w branży doradztwa strategicznego. Drugi jest bardziej abstrakcyjny i ma na celu wspieranie umiejętności krytycznego myślenia uczniów poprzez stosowanie, krytykowanie i rozwijanie "teorii na tle złożoności i niejednoznaczności dostarczanej przez przypadek" (Booth i in., 2000, s. 65).

Podczas studium przypadku "studenci wcielają się w rolę menedżerów, którzy podejmują decyzje w oparciu o niekompletne i niedoskonałe informacje, jak to zwykle ma miejsce w prawdziwym świecie. w ten sposób studenci są również odpowiedzialni za jakość swoich decyzji. Prawdziwi bohaterowie przypadków biznesowych mogą również zostać zaproszeni do klasy (lub za pośrednictwem kamery internetowej / wideokonferencji), aby dodać żywy element do dyskusji" (Rebeiz, 2011, s. 592).

Metoda studium przypadku wymaga ustanowienia dwóch przepływów komunikacji: studenci-studenci i nauczyciel-studenci (Rebeiz, 2011). w pierwszym przypadku studenci są zobowiązani do indywidualnego zapoznania się ze studium przypadku - konieczne jest co najmniej 2-godzinne przygotowanie - a następnie omówienia ich w małych grupach przed wykładem, proponując rozwiązania. w drugim przypadku wykładowca stymuluje i prowadzi dyskusję.

Typowymi czynnikami, które umożliwiają tej metodologii skuteczne rozwijanie umiejętności, są różnorodność grup, wcześniejsze przygotowanie uczniów oraz jakość wybranego studium przypadku. w szczególności ta ostatnia zależy od autentyczności, istotności, aktualności i znajomości; przekonującej narracji; oraz pewnego rodzaju afektywnego haczyka, który uchwyci wyobraźnię uczniów (Jennings, 1997; O'Kinneide, 1997; Towl, 1969). z kolei krytycznymi aspektami, które należy wziąć pod uwagę, jest wielkość klasy/grupy - im większa, tym mniejsze prawdopodobieństwo, że uczniowie wyrażą swoje opinie. Ponadto w dużych grupach różnorodność uczniów pod względem zdolności poznawczych jest większa, co może stwarzać

trudności dla nauczycieli podczas zarządzania dyskusją lub pomagania słabo przygotowanym uczniom (Rebeiz, 2011; Booth, Bowie, Jordan & Rippin, 2000).

Odgrywanie ról

"W odgrywaniu ról uczestnicy przyjmują określoną rolę, wchodzą w symulowany scenariusz i zachowują się tak, jak oczekują, że powinni w danych okolicznościach" (Armstrong, 2003, s. 6). Podczas gdy w studiach przypadku studenci zachowują się jak menedżerowie (Rebeiz, 2011), odgrywanie ról oferuje różnorodne role, które studenci mogą przyjąć, np. mieszkańcy społeczności lokalnej, przedsiębiorcy społeczni, akcjonariusze zorientowani na zysk, przedstawiciele organizacji społecznych (patrz Myyryläinen & Pajari 2022 dla dalszych przykładów). Opierając się na tej różnorodności, uczniowie są pośrednio zmuszeni do uwzględnienia różnych - czasami kontrastujących - interesów i perspektyw w danej kwestii (Armstrong, 2003), co sprzyja rozwojowi empatycznego zrozumienia (Errington, 1997). W tym względzie Errington (1997) twierdzi, że odgrywanie ról przynosi najbardziej wzbogacające rezultaty, gdy uczniowie odgrywają role, które są odległe od ich rzeczywistych pozycji ideologicznych. W kontekście II&SE może to mieć miejsce, gdy uczniowie, którzy są bardzo zaangażowani społecznie, muszą działać jako akcjonariusze zorientowani na zysk, którzy raczej nie finansowałiby społecznie wartościowych projektów w firmie.

Jako studium przypadku, odgrywanie ról klasyfikuje się jako symulowaną metodologię uczenia się przez działanie (Armstrong, 2003), za pomocą której uczniowie mogą zademonstrować zdobytą wiedzę lub zdobyć nowe umiejętności (Errington, 1997). Dzięki elastyczności, odgrywanie ról może być dostosowane do pożądanych efektów uczenia się: zarówno bardzo złożone scenariusze, jak i proste konteksty mogą być symulowane w zależności od zasobów i umiejętności wykładowców (Armstrong, 2003). Co więcej, uczniowie mogą uczyć się o sobie i rozwijać uczucia w roli, którą odgrywają, bez ciągłego proszenia o wyrażanie i logiczne uzasadnianie swoich wypowiedzi, jak w przypadku esejów (Armstrong, 2003).

Przechodząc do projektowania odgrywania ról, Errington (1997) definiuje cztery podejścia: oparte na umiejętnościach, zagadnieniach, problemach i spekulacjach. Odgrywanie ról oparte na umiejętnościach jest szczególnie skuteczne, gdy zadania i kryteria wykonania są jasne i konkretne. Od uczniów wymaga się tutaj nabycia konkretnych umiejętności i zaprezentowania ich innym, jak to może mieć miejsce w przypadku opracowywania i przedstawiania klasie modelu biznesowego przedsiębiorczości społecznej w roli początkującego przedsiębiorcy przedstawiającego go inwestorom. W wariantcie opartym na zagadnieniach konfrontowane są różne przekonania i perspektywy dotyczące danego zagadnienia, aby następnie zająć stanowisko. Zagadnienie może reprezentować propozycję rozszerzenia obecnego modelu biznesowego firmy zajmującej się czystą energią w celu budowy nowych zakładów mających na celu sprzedaż energii udziałowcom po stałych cenach; uczniowie mogą tutaj być udziałowcami chcącymi inwestować w projekty, udziałowcami przeciwnymi ekspansji, mieszkańcami obszaru, na którym miałyby powstać fabryka, dyrektorem generalnym firmy (przykład zaczerpnięty z Myyryläinen & Pajari, 2022). W tym wariantcie rozwijane są umiejętności krytycznego myślenia.

Następnie, odgrywanie ról opartych na problemach sprzyja rozwojowi umiejętności podejmowania decyzji, kreatywności i pracy zespołowej, ponieważ uczniowie stają przed wyzwaniem, z którym muszą się zmierzyć. W odniesieniu do II&SE, wyzwaniem może być drastyczne obcięcie funduszy przeznaczonych na pulę wysoce powiązanych ze sobą przedsięwzięć społecznych, które wzajemnie polegają na swoich działaniach (np. fundacje rekrutujące wolontariuszy i organizacje świadczące usługi pomocy osobom starszym). Wreszcie, oparte na spekulacjach odgrywanie ról zachęca uczniów do spekulowania na temat obecnych, przeszłych i przyszłych wydarzeń w celu znalezienia wzorców i przewidywania przyszłych działań strategicznych. W ten sposób można rozwijać umiejętności systematycznego myślenia.

w tym celu odgrywanie ról można zaprojektować w taki sposób, aby uczniowie byli proszeni o przewidywanie przyszłych trendów w przedsiębiorczości społecznej w oparciu o opracowane ad hoc lub rzeczywiste dowody.

Warto wspomnieć, że istnieje możliwość angażowania studentów w odgrywanie ról online w celu rozwijania ich umiejętności miękkich związanych z II&SE. Oprogramowanie do odgrywania ról online zostało już zbadane przez niektórych badaczy, szczególnie w dziedzinie przedsiębiorczości społecznej, jak na przykład projekt S-Cube uruchomiony przez O'Byrne et al. (2011).

Ogólnie rzecz biorąc, odgrywanie ról zostało ocenione jako szczególnie skuteczne przez Armstronga (2003) w ramach kursu na temat zrównoważonej turystyki w celu rozwijania umiejętności zawodowych, zrozumienia środowiska biznesowego, umiejętności ustnej komunikacji biznesowej, umiejętności interpersonalnych i pracy zespołowej. Chociaż w tym konkretnym przypadku odgrywanie ról przyniosło słabe wyniki, jeśli chodzi o stymulowanie studentów do zdobywania nowej wiedzy związanej z innymi dziedzinami, ponieważ podobał im się przegląd innych dziedzin nauki, ale nie byli skłonni do pogłębiania wiedzy.

Armstrong (2003) zaleca, aby najpierw ocenić, w jakim stopniu uczniowie są już zaznajomieni z odgrywaniem ról, aby zaprojektować je w prosty lub wielowarstwowy sposób. Jeśli chodzi o czas trwania, ten ostatni powinien być zaplanowany metodą prób i błędów i powinien dawać uczniom możliwość głębokiego zanurzenia się w swoich rolach. Ponadto należy wziąć pod uwagę "efekt przypominania", który sugeruje, że uczniowie mogą początkowo uznać całe odgrywanie ról za przytłaczające. Chociaż prawdopodobnie zniknie to w trakcie odgrywania ról, czego doświadczył Armstrong.

Goście z przedsiębiorstw społecznych

Zaproszeni goście z branży mogą zapewnić studentom biznesu cenną wiedzę praktyczną i przykłady z życia wzięte. Ich wgląd ułatwia integrację teorii i praktyki w ramach treści kursu (Athavale, Davis & Myring, 2008; Bridges, 1999). Ponadto, zgodnie z sugestią Nakao et al. (2020), ważne elementy przedsiębiorczości społecznej zidentyfikowane w literaturze (bricolage, effectuation, mobilizacja zasobów, rekonfiguracja zasobów i katalizowanie zmian społecznych) mogą być osadzone w serii prelegentów.

Jednak kilka niedociągnięć uniemożliwia tej metodologii uczenia się wykorzystanie pełnego potencjału edukacyjnego. Na przykład, według Karns (2005), studenci często uważają wizyty za przyjemne, ale niekoniecznie wymagające, co skutkuje mniejszym wpływem metody wykładów gościnnych na naukę. Morrison, Sweeney i Heffernan (2003) stwierdzili, że uczniowie o stylach wizualnych i sekwencyjnych zazwyczaj nie lubią prelegentów. Taylor et al. (2004) doszli do wniosku, że studenci mają niską chęć na gościnnych prelegentów z powodu ich niepowodzenia w "zrozumieniu znaczenia komentarzy gości dla kursu" (ibid, s. 47), co prowadzi do niskiego poziomu aktywnego słuchania i uczestnictwa podczas spotkań.

Aby uczynić taką metodologię bardziej skuteczną i rzeczywistą okazją do nauki, Dalakas (2016) opracował nowe podejście. Polega ono na wymaganiu od studentów przekazania ocenionych zadań na temat zaproszonych prelegentów. Konkretnie kroki zastosowane przez profesora obejmują następujące elementy:

- Podczas planowania wizyty prelegenci proszeni są o przesłanie krótkich informacji dotyczących ich konkretnych obszarów i obowiązków, w tym wszelkich odpowiednich stron internetowych, które studenci powinni odwiedzić, aby uzyskać wgląd.
- Studenci są zobowiązani do przygotowania szkicu na temat organizacji i branży prelegenta.

- Następnie studenci przygotowują pytania, które należy zadać na dwa-trzy dni przed wizytą prelegenta. Pytania powinny opierać się na wiedzy zgromadzonej w projekcie i powinny zawierać uzasadnienie, które łączy je z materiałem kursu.
- Studenci zazwyczaj przesyłają trzy pytania do każdego prelegenta. Każde pytanie jest oceniane przez wykładowcę osobno, a najniższa z trzech ocen jest odrzucana. Podstawą oceny jest:
 - dogłębną wiedza na temat firmy/branży,
 - udane połączenie z koncepcjami/materiałami klasowymi,
 - znaczenie pytania (jakość uzasadnienia zadawania konkretnych pytań).
- Wszystkie pytania są najpierw przesyłane do profesora. Po otrzymaniu są one porządkowane w unikalnym pliku, eliminując podobne, a następnie przekazywane prelegentowi przed wizytą. w ten sposób prelegent jest zaznajomiony z kluczowymi tematami, które zostaną poruszone.
- Podczas rzeczywistej wizyty, po krótkim wprowadzeniu przez profesora i krótkim wstępie prelegenta (5-10 minut), studenci zaczynają zadawać pytania, w tym uzasadnienie ich zadania, co prowadzi do energicznego i interaktywnego doświadczenia zarówno dla studentów, jak i prelegentów.

Studenci otrzymują od wykładowcy przewodnik dotyczący pisania dobrych pytań, który podkreśla różne poziomy złożoności pytań, zaczynając od bardzo prostych i przechodząc do głębszych i kontekstowych. Chociaż powyższe podejście zostało opracowane dla kursów marketingowych, można je łatwo dostosować do II&SE, biorąc pod uwagę wspólny charakter biznesowy obu dyscyplin.

Uczenie się przez doświadczenie

"Uczenie się przez doświadczenie jest potężną formą uczenia się, ponieważ obejmuje bezpośrednie doświadczenie badanego zjawiska, a nie tylko czytanie lub myślenie o nim (Kickul, Griffiths & Bacq, 2010; Kolb, 1984; Tracey & Phillips, 2007)" (Chang, Benamraoui & Rieple, 2014, s. 4). Może odnosić się do dwóch rodzajów środowisk uczenia się przez doświadczenie: symulowanych i rzeczywistych. w szczególności niniejszy akapit koncentruje się na tym drugim, ponieważ studia przypadków (jako forma symulowanego środowiska) zostały już zbadane w poprzedniej sekcji. Tutaj nacisk kładziony jest na rzeczywiste konteksty uczenia się, które mają na celu "rozwój praktycznych umiejętności i atrybutów jednostki, a także zarówno wiedzy ukrytej, jak i jawnej (Gibb, 1987, 1993, 2000, 2002) w rzeczywistych sytuacjach, w których uczący się jest aktywnym uczestnikiem (Revans, 1982)" (Chang, Benamraoui & Rieple, 2014, s. 5).

Metodologie uczenia się przez doświadczenie obejmują staże (Severance & Starr, 2011), praktyki terenowe (Elrod & Simon, 2008; Mobley, 2007), praktyki zawodowe, a także krótkoterminowe projekty "na żywo" współpracujące z "prawdziwymi" ludźmi w rzeczywistych rolach". (Chang, Benamraoui & Rieple, 2014, s. 4). z jednej strony, praktyki i staże zapewniają studentom głębszą ekspozycję i obejmują szerszy zakres tematów związanych z przedsiębiorczością społeczną. Są one jednak mniej atrakcyjne dla studentów, którzy nie chcą angażować się przez dłuższy czas. z drugiej strony, projekty na żywo charakteryzują się węższym zakresem i ekspozycją, ale są bogatsze niż zwykłe wykłady w klasie.

Badanie Global Entrepreneurship Monitor (GEM, 2008) przeprowadzone w 38 krajach dowiodło, że uczenie się przez doświadczenie było skuteczną taktyką kształtowania przedsiębiorców, wzmocnioną badaniami w Singapurze (Tan & Ng, 2006), Finlandii (Heinonen & Poikkijoki, 2006), Norwegii (Lewis, 2005) i Wielkiej Brytanii (Rae, 2003). w świetle tych dowodów uczenie się przez doświadczenie klasyfikuje się jako potencjalnie istotny element programu nauczania przedsiębiorczości społecznej (Tracey & Phillips, 2007), w którym uczenie się jest wynikiem gromadzenia doświadczeń transformacyjnych (Kolb, 1984; Politis, 2005; Rae, 2003; Sarasvathy, 2001).

Aby podać konkretny przykład, Chang i in. (2014) wprowadzili projekt generujący dochód w module licencjackim "Rozwój małej firmy" w brytyjskiej szkole biznesu i zauważyli pozytywny wpływ na rozwój umiejętności studentów. Po krótkim wyjaśnieniu projektu nastąpiły zadania praktyczne. Studenci zostali podzieleni na grupy i musieli wybrać spośród czterech przedsiębiorstw społecznych; następnie, dla wybranych z nich, zbieranie funduszy poprzez różne wydarzenia i projekty stanowiło główne zadanie projektu. Niewielki budżet i ograniczony czas, wraz z potrzebą pracy z różnymi grupami ludzi, zapewniły stymulujące środowisko (Pittaway & Cope, 2007). Interesującymi elementami projektu, pomagającymi zrozumieć przemyslenia studentów i rozwój ich umiejętności, były cotygodniowe dzienniki refleksji, które studenci musieli wypełniać, a także regularne monitorowanie za pośrednictwem uniwersyteckiej strony internetowej. Co więcej, strony Just Giving służące do zbierania funduszy online, stworzone przez każdą grupę, pozwoliły nauczycielom na dalsze monitorowanie aktualizacji i ocenę działań prowadzonych przez każdy zespół. Regularny kontakt i informacje zwrotne pochodziły od przedsiębiorstw społecznych i kadry nauczycielskiej. Warto również wspomnieć, że studenci co tydzień otrzymywali treści związane z SE, które następnie były natychmiast wprowadzane w życie.

Ogólnie rzecz biorąc, Chang et al. (2014) zaobserwowali, że studenci byli w stanie docenić ideologiczne zasady przedsiębiorczości społecznej; zrozumieć potrzeby beneficjentów; zmobilizować ograniczone zasoby; pracować z różnymi interesariuszami i zrozumieć ważne środki społeczne i ekonomiczne, które należy zastosować przy ocenie wyników przedsiębiorstw społecznych. Takie wyniki są zgodne z ustaleniami innych badaczy, według których wykorzystanie rzeczywistego pozyskiwania funduszy popycha studentów w kierunku zdarzeń losowych, a tym samym buduje stymulujące i dynamiczne środowisko, które zachęca studentów do elastyczności i eksperymentowania (Pittaway & Cope, 2007) w celu wymyślenia i rozwijania nowych pomysłów biznesowych (Gibb, 2002).

Uczenie się w ramach usług

W odniesieniu do metodologii service-learning - zwanej dalej SL - powstało kilka definicji. Zgodnie z definicjami Bringle'a i Hatchera (1996) oraz Złotkowskiego (1998), formaty SL są definiowane przez Halberstadta i in. (2019, s. 3) jako "te rodzaje modułów lub seminariów zaprojektowanych w celu nauczania studentów na tematy określone w programach nauczania przy jednoczesnym korzystaniu z usług społeczności lokalnych". w porównaniu z tradycyjnymi formatami nauczania, podejścia SL budują synergię między rozwojem umiejętności przedmiotowych i ogólnych (Seifert, Zentner i Nagy, 2012), a także przyjmowaniem odpowiedzialności społecznej (Dewey, 1996)". Uczniowie są zaangażowani w działania, które zaspokajają potrzeby ludzi i społeczności poprzez integrację materiału akademickiego, działań usługowych, które przynoszą korzyści społeczności, oraz krytycznej refleksji, która pozwala uczniom łączyć materiał akademicki z szerszymi kwestiami (Jacoby, 1996).

SL zyskał ostatnio na znaczeniu w badaniach i szkolnictwie wyższym (Hatcher & Erasmus, 2008; Ni & Tian, 2017; O'Grady, 2014). Jak podkreśla Butin (2006, s. 473), "ruch uczenia się przez służbę stał się - rzeczywiście - ważną częścią szkolnictwa wyższego". Dolgon (2014) i Jacoby (2015) podkreślili współzależności istniejące między SE i SL: SE może czerpać korzyści z SL koncentrując się na wzajemności kampusu i społeczności, podczas gdy service-learning może wykorzystać nacisk przedsiębiorczości społecznej na ocenę wpływu i zrównoważony rozwój. Ponadto Halberstadt et al. (2019) zbadali przydatność SL w edukacji SE i uzyskali pozytywne wyniki, które potwierdzają, że ten rodzaj metodologii uczenia się zasługuje na uwagę przy projektowaniu programów nauczania SE.

Grupa kompetencji omówionych poniżej, zidentyfikowanych przez Halberstadt et al. (2019) jako kluczowe dla przedsiębiorców społecznych, jest pozytywnie wspierana przez SL:

- Kompetencja rozpoznawania możliwości przedsiębiorczości społecznej, zdefiniowana przez autorów jako zdolność do identyfikowania potencjału przedsiębiorczości społecznej i przekształcania go w konkretne pomysły i ich realizację;
- Kompetencje w zakresie zarządzania przedsiębiorczością społeczną, zdolność do wdrażania i zarządzania przedsiębiorstwem/projektem społecznym;
- Przedsiębiorcza samoskuteczność, zdolność do wiary we własne kompetencje przedsiębiorcze, uważana za jeden z najsilniejszych indywidualnych predyktorów zaangażowania w przedsiębiorczość (Halberstadt, Krau, Gundolf i Timm, 2019).

Ogólnie rzecz biorąc, podejścia SL (w porównaniu z tradycyjnymi formatami) mają pozytywny wpływ na kompetencje studentów (Halberstadt, Krau, Gundolf i Timm, 2019). Co ciekawe, przeprowadzone badanie wskazuje, że (w wybranych kursach) główny wpływ został wykryty na umiejętności komunikacji i interakcji. "Można to przypisać pracy grupowej wykonywanej przez studentów, a także doświadczeniom w świecie rzeczywistym i różnym scenariuszom interakcji, których studenci doświadczają podczas formatów SL. Odkrycie to jest zgodne z innymi badaniami pokazującymi, że SL wspiera umiejętności osobiste (Halberstadt, Krau, Gundolf & Timm, 2019, s. 17). Autorzy twierdzą, że umiejętności komunikacyjne i interakcyjne mają zasadnicze znaczenie dla możliwości badawczych i kompetencji w zakresie zarządzania SE. w związku z tym SL przynosi korzyści w zakresie rozwoju umiejętności SE.

Perspektywy integracji

Wychodząc z założenia, że studenci mają różne przekonania i postawy zarówno ogólnie, jak i w odniesieniu do II&SE, Sinha i Thomas (2014) sugerują zaprojektowanie realizacji kursów II&SE poprzez 6-etapowe podejście, które stopniowo prowadzi studentów od podstaw do edukacji w zakresie przedsiębiorczości społecznej. Model opracowany przez autorów obejmuje różne etapy, z których każdy związany jest z określonymi metodologiami uczenia się.

Po pierwsze, podstawy zarządzania edukacją powinny być przekazywane studentom - z naciskiem na konkretne obszary, takie jak długoterminowa rentowność, wydajność, zrównoważony rozwój i ekonomia alokacji zasobów - poprzez klasyczne wykłady frontalne. Następnie studenci są uświadamiani o możliwych możliwościach społecznych i inicjatywach tworzenia zrównoważonych rozwiązań poprzez pomaganie innym. Wynik ten można osiągnąć za pomocą warsztatów, seminariów, a dalsze spostrzeżenia można stymulować poprzez debaty w klasie, indywidualne zadania lub odgrywanie ról. Na trzecim etapie studenci odkrywają wartości społeczne i postrzeganie leżące u podstaw instytucji biznesu społecznego dzięki kontaktom ze społecznością i wizytom w terenie, podczas których mogą zacząć spotykać się z odpowiednimi interesariuszami w sektorze. Następnie seria wykładów z przedsiębiorcami społecznymi i ekspertami ds. polityki publicznej, którzy dzielą się swoimi spostrzeżeniami, zwiększy zrozumienie przez studentów, co oznacza wpływ społeczny. Etap 5 obejmuje indywidualne sesje mentorskie mające na celu pomoc studentom w opracowywaniu innowacyjnych rozwiązań zorientowanych na rynek, po tym jak poprzednie etapy zapewniły im głębsze zanurzenie w strategicznych wyzwaniach II&SE. Wreszcie, projekty konsultingowe i staże mogą służyć jako czynniki zachęcające studentów do poszukiwania rozwiązań konkretnych problemów społecznych.

Sinha i Thomas (2014) zaprojektowali ten model przy założeniu, że uczelnie dysponują dużymi zasobami finansowymi i ośrodkami przedsiębiorczości społecznej: ponieważ może tak nie być w przypadku wszystkich uczelni, model ten został tutaj przedstawiony jako źródło inspiracji do łączenia różnych metodologii w celu osiągnięcia wielu wzajemnie powiązanych efektów uczenia się i wspierania kilku II&SE w perspektywie holistycznej.

Wnioski z analizy programu studiów i konsultacji z zainteresowanymi stronami

Zgodnie z wynikami przeglądu literatury, analiza programów studiów / kursów oraz wyniki spotkań konsultacyjnych z interesariuszami pokazują korzyści płynące z połączenia następujących podejść i metod nauczania w ramach kursu poświęconego innowacjom sprzyjającym włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej:

- Preferowanie uczenia się przez działanie w porównaniu z tradycyjnymi wykładami, przy jednoczesnym wykorzystaniu wykładów do zapewnienia podstawowej wiedzy teoretycznej leżącej u podstaw praktycznych działań związanych z innowacjami i przedsiębiorczością;
- Wykorzystanie studiów przypadku i wizyt studyjnych w przedsiębiorstwach społecznych;
- Zaangażowanie oddolnych innowatorów i przedsiębiorców społecznych (w tym absolwentów) jako wykładowców gościnnych;
- Ułatwianie uczenia się przez doświadczenie poprzez angażowanie się w rozwój innowacji i działania związane z projektowaniem przedsiębiorstw społecznych, w tym prezentowanie pomysłów (np. prezentowanie jury projektów - pomysłów na innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu i pomysłów na biznes społeczny).

Wnioski

Zarówno klasyczne metodologie oparte na zajęciach - np. wykłady, odgrywanie ról, spotkania z zaproszonymi prelegentami - jak i rzeczywiste metodologie uczenia się przez doświadczenie - np. uczenie się przez praktykę, staże i projekty na żywo - zostały zastosowane w programach nauczania II&SE. Jednak badania wykazały, że druga grupa metodologii jest najbardziej skuteczna w przekazywaniu i rozwijaniu umiejętności związanych z II&SE, ponieważ zmusza uczniów do zarządzania wieloma czynnikami jednocześnie, konfrontacji z rzeczywistymi potrzebami interesariuszy i zrozumienia podstawowych wyzwań związanych z II&SE w rzeczywistym scenariuszu. Nauczyciele powinni zdecydować, którą metodologię zastosować w oparciu o szereg czynników, takich jak dostępne partnerstwa z rzeczywistymi przedsiębiorstwami społecznymi, decydentami i instytucjami; zasoby finansowe, długość kursu i pożądane efekty uczenia się. Podejście integrujące różne metodologie jest również zalecane przez niektórych badaczy w celu holistycznego zwiększenia umiejętności w zakresie przedsiębiorczości społecznej.

Pytania refleksyjne

1. Jakiego rodzaju wyzwania społeczne są osobiście ważne dla uczniów?
2. Jakie są zamierzone efekty uczenia się mojego kursu? Jakie konkretne umiejętności związane z II&SE powinni rozwinąć uczniowie do końca kursu?
3. Ile godzin tygodniowo obejmuje kurs/moduł i ile czasu jest dostępne na projekty na żywo?
4. Ile ECTS jest związanych z kursem/modulem, co może uzasadniać bardziej wymagającą metodologię uczenia się, takie jak odgrywanie ról lub projekty na żywo?
5. Jakie zasoby są do mojej dyspozycji (np. partnerstwo z podmiotami zewnętrznymi, studia przypadków chronione prawem autorskim i dostęp do oprogramowania do odgrywania ról)?
6. Jak duża jest klasa i jaka jest frekwencja uczniów?

Bibliografia

1. Alourhzal, H., & Hattabou, A. (2021). Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej: Systematyczny przegląd treści programów nauczania i metod nauczania. *African Scientific Journal*, Vol: 3, Number 7, 1-22.
2. Armstrong, E. K. (2003) Applications of Role-Playing in Tourism Management Teaching: An Evaluation of a Learning Method, *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, Vol.2, n.1.

3. Athavale, M., Davis, R., & Myring, M. (2008). Zintegrowany program nauczania biznesu: An examination of perceptions and practices. *Journal of Education for Business*, Vol. 83, 295-301.
4. Bingle, R., & Hatcher, J. (1996). Wdrażanie service learning w szkolnictwie wyższym. *The Journal of Higher Education*, Vol. 67 No. 2, 221-239.
5. Booth, C., Bowie, S., Jordan, J., & Rippin, A. (2000). The Use of the Case Method in Large and Diverse Undergraduate Business. *International Journal of Management Education*, 62-75.
6. Bridges, S. (1999). Egzaminy ustne z marketingu: Wzmacnianie i ocena umiejętności komunikacji i rozwiązywania problemów. *Marketing Education Review*, 9, 25-31.
7. Butin, D. (2006). Ograniczenia service-learningu w szkolnictwie wyższym. *The Review of Higher Education*, Vol. 29, No 4, 473-498.
8. Chang, J., Benamraoui, A., & Rieple, A. (2014). Uczenie się przez działanie jako podejście do nauczania przedsiębiorczości społecznej. *Innovations in Education and Teaching International*, 51(5), 459-471.
9. Change, J., Benamraoui, A., & Rieple, A. (2014). Uczenie się przez działanie jako podejście do nauczania przedsiębiorczości społecznej. *Innovations in Education and Teaching International* 51(5), 1-45.
10. Dalakas, V. (2016). Przekształcanie wizyt gości w aktywne możliwości uczenia się. *Atlantic Marketing Journal*, Vol. 5 (2), 93-100.
11. Dewey, J. (1996). *Demokracja i edukacja*. New York: Free Press.
12. Dolgon, C. (2014). Przedsiębiorczość społeczna i sprawiedliwość społeczna w zaangażowaniu obywatelskim. Wiadomość e-mail do HE-SL Listserv.
13. Elrod, L., & Simon, M. (2008). Service Learning. In B. Dietz, & L. Ritchey, *Scaffolding for Successful Student Learning: Effective Practices in Using Instructional Strategies* (s. 84-110). Washington, DC: American Sociology Association.
14. Errington, E. (1997) *Role-play*. Canberra: Higher Education Research and Development Society of Australasia Inc.
15. GEM. (2008). *Global Entrepreneurship Monitor: 2008 Global Report*. Retrieved from GEMconsortium.org: <http://www.GEMconsortium.org/docs/264/gem-2008-global-report>
16. Gibb, A. (1987). Kultura przedsiębiorstwa i jej znaczenie oraz implikacje dla edukacji i szkoleń. *Journal of European Industrial Training*, Vol. 11, 1-36.
17. Gibb, A. (1993). Kultura przedsiębiorczości i edukacja: zrozumienie edukacji przedsiębiorczości i jej powiązań z małym biznesem, przedsiębiorczością i szerszymi celami edukacyjnymi. *International Small Business Journal*, 3-32.
18. Gibb, A. (2000). Restrukturyzacja korporacji i przedsiębiorczość: czego duże organizacje mogą nauczyć się od małych? *Enterprise and Innovation*. *Management Studies*, Vol. 1, 19-35.
19. Gibb, A. (2002). w poszukiwaniu nowego paradygmatu przedsiębiorczości i uczenia się: twórcza destrukcja, nowe wartości, nowe sposoby działania i nowe kombinacje wiedzy. *International Journal of Management Reviews*, Vol. 4, 233-269.
20. Halberstadt, J., Krau, S., Gundolf, K., & Timm, J. (2019). Umiejętności i zarządzanie wiedzą w. *Journal of Knowledge Management*, 1-25.
21. Hatcher, J., & Erasmus, M. (2008). Service-learning w Stanach Zjednoczonych i Afryce Południowej: a comparative analysis informed by John Dewey and Julius Nyerere. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 49-61.
22. HEEG. (2011). *Badanie wykorzystania prawdziwych firm prowadzonych przez studentów w regionie południowo-wschodnim, Wielkiej Brytanii i na arenie międzynarodowej w celu uzyskania całości lub części dyplomu uniwersyteckiego. Raport końcowy projektu Surrey HEEG.*
23. Heinonen, J., & Poikkijoki, S. (2006). Ukierunkowane na przedsiębiorczość podejście do edukacji w zakresie przedsiębiorczości: misja niemożliwa? *Journal of Management Development*, Vol. 25, 80-94.

24. Jacoby, B. (1996). Service-learning w dzisiejszym szkolnictwie wyższym: An overview. w B. Jacoby, Service-learning w szkolnictwie wyższym: Concepts and practices. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
25. Jacoby, B. (2015). Podstawy uczenia się przez pracę: Pytania, odpowiedzi i wyciągnięte wnioski. San Francisco, CA: John Wiley & Sons.
26. Jennings, D. (1996). Zarządzanie strategiczne i metoda przypadków. *Journal of Management Development*, 15(9), 4-12.
27. Jennings, D. (1997). Badanie i pisanie przypadków zarządzania strategicznego: a systems view. *Management Decision* 35 (2), 100-105.
28. Karns, G. (2005). Aktualizacja postrzegania działań edukacyjnych przez studentów marketingu: Struktura, pBibliografia i skuteczność. *Journal of Marketing Education*, Vol. 25, 163-171.
29. Kickul, J., Griffiths, M., & Bacq, B. (2010). Klasa bez granic: Rozszerzenie innowacji społecznych i wpływu uczenia się na pole. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. 17, 652-663.
30. Kolb, D. (1984). *Experiential Learning*. Prentice-Hall, NJ: Englewood Cliffs.
31. Lewis, K. (2005). Najlepsze intencje: plany na przyszłość uczestników programu Young Enterprise Scheme. *Education and Training*, Vol. 47, 470-483.
32. Mobley, C. (2007). Przełamywanie barier w angażowaniu studentów w zmiany społeczne poprzez uczenie się przez służbę. *Teaching Sociology*, Vol. 35, 125-137.
33. Morrison, M., Sweeney, A., & Heffernan, T. (2003). Style uczenia się studentów marketingu w kampusie i poza kampusem: Wyzwanie dla nauczycieli marketingu. *Journal of Marketing Education*, Vol. 25, 208-2017.
34. Myyryläinen, H. i Pajari, A. (2023) Zestaw narzędzi do ćwiczeń refleksyjności w edukacji w zakresie przedsiębiorczości społecznej. LAB University of Applied Sciences Publications, Vol. 65.
35. Nakao, K., & Nashide, Y. (2020). Rozwój edukacji w zakresie przedsiębiorczości społecznej w Japonii. *Entrepreneurship Education* tom 3, , 95-117.
36. Ni, H., & Tian, J. (2017). Sendra L. Enos: service-learning i przedsiębiorczość społeczna w szkolnictwie wyższym. *Higher Education*, 561-563.
37. O'Byrne, D., Dell'Aquila, E., Lean, J., Moizer, J., Walsh, P. i Friedrich, R. (2014) *European Social Enterprises and Opportunities for Soft Skill Development Using Online Role Play*, University of Plymouth Press.
38. O'Grady, C. (2014). *Integrating Service Learning and Multicultural Education in Colleges and Universities*. Abingdon: Routledge.
39. O'Kinneide, B. (1997). The role and effectiveness of case studies; student performance in casestudy vs 'theory' examinations. *Journal of European Industrial Training*, 21 (1), 3-13.
40. Pittaway, L., & Cope, J. (2007). Symulacja uczenia się przedsiębiorczości: Ocena użyteczności projektów uczenia się przez doświadczenie. *Management Learning*, Vol. 38, 211-233.
41. Pittaway, L., Rodriguez-Falcon, E., & Aiyegbayo, O. (2011). Rola klubów i stowarzyszeń przedsiębiorczości w uczeniu się przedsiębiorczości". *International Small Business Journal*, Vol 29, 37-57.
42. Politis, D. (2005). Proces uczenia się przedsiębiorczości: ramy koncepcyjne. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Vol. 29, 399-424.
43. Rae, D. (2003). Uczenie się skoncentrowane na możliwościach: innowacja w edukacji przedsiębiorczości? *Education and Training*, Vol. 45, 542-549.
44. Rebeiz, K. (2011). An Insider Perspective on Implementing the Harvard Case Study Method in Business Teaching. *US-China Education Review*, 591-601.
45. Revans, R. (1982). *The Origins and Growth of Action Learning*,. London: Chartwell-Bratt.
46. Sarasvathy, S. (2001). Causation and effectuation: toward a theoretical shift from economic inevitability to entrepreneurial contingency. *The Academy of Management Review*, Vol. 26, 243-263.

47. Seifert, A., Zentner, S., & Nagy, F. (2012). Praxishandbuch Service-Learning. Lernen Durch Engagement an Schulen. Weinheim: Beltz.
48. Severance, T., & Starr, P. (2011). Poza klasowe staże i studenci ze specjalnymi potrzebami. *Teaching Sociology*, Vol. 39, 200-207.
49. Sinha, K.P. i Thomas, S. (2014) Teaching social entrepreneurship development through the juxtaposition of heart and head, *Indian Journal of Economics & Business*, Vol. 13, No. 3, 331-339.
50. Smith, I., & Woodworth, W. (2012). Rozwój przedsiębiorców społecznych i innowatorów społecznych: a Social Identity and Self-Efficacy Approach. . *Academy of Management Learning & Education*, 11(3), 390-407.
51. Tan, S., & Ng, C. (2006). a problem-based learning approach to entrepreneurship education. *Education and Training*, 416-428.
52. Taylor, S., Humphreys, M., Singley, R., & Hunter, G. (2004). PBibliografia studentów biznesu: Exploring the relative importance of web management incourse design. *Journal of Marketing Education*, Vol. 26, 42-49.
53. Towl, A. (1969). *Studiowanie administracji przez przypadki*. Boston, MA: Harvard Graduate School Press.
54. Tracey, P., & Phillips, N. (2007). The distinctive challenge of educating social entrepreneurs: a postscript and rejoinder to the special issue on entrepreneurship education. *Academy of Management Learning Education*, 264-271.
55. Zlotkowski , E. (1998). *Successful Service-Learning Programs. Nowe modele doskonałości w szkolnictwie wyższym*. Bolton, MA: Anker Publishing Company.

Metodologia i techniki oceny efektów edukacji II&SE na uniwersytetach

Cel

Niniejszy rozdział zawiera przegląd efektów edukacji II&SE na poziomie indywidualnym, instytucjonalnym, gospodarczym i społecznym. Omówiono również metody i narzędzia oceny wpływu na każdym z tych poziomów. Rozdział zawiera dobrą praktykę przedstawiającą proces oceny wpływu przedsiębiorczości, opracowaną przez Komisję Europejską (2015), którą można zastosować do kształcenia w zakresie II&SE w szkołach wyższych.

Wprowadzenie

Edukacja w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu i przedsiębiorczości społecznej może mieć wpływ na różnych interesariuszy, w tym między innymi na uczniów, nauczycieli, uniwersytety, które ją prowadzą, firmy i społeczności. Oceny wpływu umożliwiają zespołom zaangażowanym w dostarczanie edukacji II&SE wykazanie jej skuteczności i wprowadzenie przyszłych ulepszeń. Oferuje wgląd w osiągnięcia studentów i podkreśla możliwości dalszego rozwoju. Pozwala instytucjom szkolnictwa wyższego zidentyfikować mocne i słabe strony w projektowaniu i realizacji programów i kursów edukacyjnych II&SE, poprawiając w ten sposób ich jakość i wyniki.

Edukacja w zakresie przedsiębiorczości może mieć na celu osiągnięcie różnych celów, takich jak zwiększenie świadomości tego, czym jest przedsiębiorczość, poprawa zdolności uczniów do podejścia do "świata pracy" w sposób przedsiębiorczy oraz kształcenie uczniów w zakresie prowadzenia i zarządzania własną firmą (Hytti & Kuopusjärvi, 2004). Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej może mieć na celu zwiększenie świadomości problemów społecznych i kształcenie uczniów w zakresie ich rozwiązywania poprzez przedsiębiorczość społeczną i innowacje społeczne (Brock & Steiner, 2009). Edukacja w zakresie innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu powinna mieć na celu zaangażowanie członków społeczności w rozwiązywanie tych problemów społecznych poprzez innowacje. Cele mające wpływ na gospodarkę i społeczeństwo mogą obejmować podniesienie wskaźników rozpoczynania działalności gospodarczej, zwiększenie szans na zatrudnienie osób uczących się i ich produktywności w przyszłym miejscu pracy oraz zwiększenie integracji społecznej. Ocena wpływu edukacji w zakresie II&SE powinna zatem pokazywać, w jaki sposób te cele zostały osiągnięte i jaki wpływ miały one nie tylko na uczących się, ale także na innych interesariuszy, gospodarkę i całe społeczeństwo.

Wpływ edukacji II&SE

Wpływ edukacji w zakresie II&SE na poziomie indywidualnym koncentruje się na umiejętnościach uczniów w zakresie przedsiębiorczości, postawach, zachowaniach i zamiarze rozpoczęcia działalności gospodarczej. Istnieje wiele badań, które dowodzą pozytywnego wpływu edukacji w zakresie przedsiębiorczości na wiedzę biznesową i umiejętności finansowe uczniów (Tucker, 2011), wytrwałość i samoorganizację, pracę zespołową, rozwiązywanie problemów, podejmowanie decyzji i umiejętności przywódcze (Volery & Mueller, 2013), a także zdolność do identyfikowania możliwości i rozwijania innowacyjnych pomysłów biznesowych (Athayde, 2012). Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości wiąże się również ze zwiększeniem poczucia własnej skuteczności (tj. wiary w zdolność jednostki do wykonywania zadań) i umiejscowienia kontroli (tj. zdolności jednostki do kontrolowania wpływających na nią zdarzeń) (Caird, 2023). Ponadto edukacja w zakresie przedsiębiorczości zwiększa postrzeganie przez uczniów przedsiębiorczości jako realnej opcji kariery (Johansen, 2007; Volery & Mueller, 2013).

Ponadto stosowanie strategii nauczania przedsiębiorczości ma wpływ na nauczycieli akademickich, w szczególności na ich zdolność do stosowania podejść i metod nauczania sprzyjających rozwojowi wyżej wymienionych umiejętności i postaw. Obejmują one:

- Metody partycypacyjne, takie jak praca w grupach, nauka oparta na projektach i odgrywanie ról;
- Metody uczenia się przez działanie, takie jak uczenie się oparte na problemach i symulacje;
- Metody obejmujące naukę poza klasą, takie jak wycieczki terenowe i wyjazdy studyjne;
- Metody obejmujące udział zewnętrznych interesariuszy w procesie edukacji, takie jak zapraszanie gościnnych wykładowców na zajęcia;
- Metody pomagające uczniom uwolnić ich kreatywny i innowacyjny potencjał, takie jak stosowanie różnych technik kreatywnego myślenia.

Stosowanie tych metod nauczania z jednej strony sprzyja rozwojowi kompetencji przedsiębiorczych u uczniów. z drugiej strony, zwiększa poczucie własnej skuteczności nauczycieli, tj. wiarę w ich zdolność do sprawiania, że uczniowie osiągają pożądane efekty uczenia się (Zaidatol & Bagheri, 2011). Co więcej, ocena zmian zachodzących w nauczycielach może pomóc zmierzyć wpływ edukacji II&SE na poziomie instytucjonalnym (uniwersyteckim), ponieważ zdolność nauczycieli do zorganizowania skutecznego procesu edukacyjnego jest warunkiem wstępnym akceptacji i promocji innowacji i edukacji w zakresie przedsiębiorczości (EC, 2015).

Na poziomie gospodarki, wpływ edukacji w zakresie II&SE polega na zwiększeniu wskaźnika rozpoczynania działalności gospodarczej, tworzeniu udanych przedsięwzięć (społecznych) i zwiększaniu szans absolwentów na zatrudnienie. Badania pokazują, że absolwenci programów nauczania przedsiębiorczości są bardziej skłonni do rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej w młodszym wieku i odnoszą większe sukcesy w prowadzeniu działalności gospodarczej niż przedsiębiorcy, którzy nie przeszli specjalnego szkolenia (EC, 2015, s. 67). Kształcenie w zakresie przedsiębiorczości ma również pozytywny wpływ na szanse zatrudnienia absolwentów. w szczególności ci, którzy ukończyli program przedsiębiorczości, są lepiej przygotowani do znalezienia pracy, uzyskania lepszych stanowisk i wyższego wynagrodzenia (ibid, s. 69). Nauczanie (inkluzywnych) innowacji w ramach kursu lub programu uniwersyteckiego również przyczynia się do sukcesu start-upów i szans na zatrudnienie absolwentów. Stwierdzono, że innowacje maksymalizują potencjał wzrostu start-upów (Fiorentino i in., 2021), zapewniają start-upom znaczną przewagę konkurencyjną i pozwalają im zaspokajać potrzeby klientów w unikalny i bardziej efektywny sposób (Sevilla-Bernardo i in., 2022). Umiejętności innowacyjne są postrzegane jako "antecedencje zdolności do zatrudnienia" i jako warunek wstępny zatrudnienia zarobkowego (Singh i in., 2017).

Pod względem wpływu społecznego, edukacja w zakresie II&SE może wzmacniać czynniki chroniące uczniów przed wykluczeniem społecznym. Edukacja w zakresie przedsiębiorczości zwiększa pewność siebie, poczucie własnej wartości i własnej skuteczności uczniów, szczególnie tych pochodzących z niedostatecznie reprezentowanych lub defaworyzowanych grup. Rozwijając kompetencje w zakresie przedsiębiorczości, uczniowie w trudnej sytuacji mają większe szanse na zatrudnienie, samozatrudnienie lub założenie własnej firmy. Zwiększa to ich udział w rynku pracy i daje im możliwość zarobienia więcej, poprawy standardu życia, stania się bardziej aktywnymi członkami społeczeństwa, co zwiększa integrację społeczną (OECD, 2018). Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu same w sobie są motorem rozwoju społecznego, ponieważ oznaczają włączenie grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji do głównego nurtu rozwoju (Heeks i in., 2013). w związku z tym przygotowanie uczniów do rozwijania innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu może potencjalnie skutkować tworzeniem większej ilości

towarów i usług dla grup znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, co poprawi jakość ich życia. Może to również wywrzeć pozytywny wpływ na społeczeństwo.

Oceny efektów edukacji II&SE

Metody i narzędzia oceny efektów edukacji II&SE powinny być dostosowane do celów kursu/programu, celów oceny i grup docelowych. Najczęściej stosowaną metodą oceny efektów jest ankieta/kwestionariusz, ponieważ można ją łatwo dostosować do realizowanych celów. Ankiety online zapewniają dodatkowe korzyści, takie jak łatwość dotarcia do grupy docelowej (np. link udostępniony pocztą elektroniczną), elastyczność czasu i miejsca (możliwość wypełnienia kwestionariusza w dowolnym czasie i miejscu dogodnym dla respondentów) oraz opłacalność (np. oszczędność kosztów drukowania kwestionariuszy papierowych). Kwestionariusze są również przydatne, ponieważ pozwalają na gromadzenie zarówno wyników ilościowych, jak i jakościowych. Wyniki ilościowe, zwykle gromadzone za pomocą pytań zamkniętych, są szczególnie ważne dla porównania wyników przed i po programie oraz oceny poziomu poprawy. Wyniki jakościowe, zwykle gromadzone za pomocą pytań otwartych, są cenne dla uzyskania wglądu w postrzeganie jakości programu przez uczniów i innych interesariuszy (Cohen i in., 2010). Kwestionariusze powinny być oparte na sprawdzonej metodologii, odpowiedniej do celów oceny. Na przykład, jeśli celem jest ocena wpływu programu lub kursu II&SE na wiedzę, umiejętności i postawy uczących się, kwestionariusz może opierać się na taksonomii efektów uczenia się Blooma lub Biggsa. Gdy celem jest zmierzenie poziomu lub intensywności określonej cechy (np. zamiaru rozpoczęcia działalności gospodarczej), można zastosować skalę Likerta.

Inne metody stosowane do oceny efektów obejmują (EC, 2015):

- Wywiady z uczniami, nauczycielami i innymi zainteresowanymi stronami (rozmówcom należy zadawać pytania pozwalające im zastanowić się nad tematem oceny/pomiaru);
- Obserwacja uczniów (przypadkowa obserwacja tego, jak radzą sobie na regularnych zajęciach i zaplanowana obserwacja tego, jak radzą sobie z realizacją zadania przydzielonego specjalnie w celu oceny/pomiaru);
- Analiza portfolio uczniów (dowody uczenia się), pamiętników lub dzienników (refleksja nad doświadczeniem edukacyjnym);
- Stosowanie "protokołu myślenia na głos" (prośenie uczniów o zwerbalizowanie wszystkiego, co przychodzi im do głowy podczas wykonywania zadania; metoda ta jest wykorzystywana do zrozumienia rozumowania uczniów stojącego za decyzjami podejmowanymi w procesie realizacji zadania).

Możliwe jest również łączenie różnych metod oceny efektów w zależności od celów. Na przykład kwestionariusz ilościowy można połączyć z wywiadem (metoda jakościowa). Można też połączyć ciągłą obserwację uczniów z ankietą przed i po szkoleniu. Metody te są wykorzystywane głównie do oceny i pomiaru efektów na poziomie indywidualnym i instytucjonalnym.

Pomiar efektów na gospodarkę i społeczeństwo jest trudnym zadaniem, ponieważ trudno jest przypisać zaobserwowane i zmierzone efekty pojedynczemu programowi lub kursowi. Metody stosowane do pomiaru efektów ekonomicznego obejmują ankiety mające na celu określenie odsetka absolwentów, którzy założyli firmę, liczby miejsc pracy utworzonych przez firmy absolwentów, poziomu innowacyjności tych firm, a także innych wskaźników. Następnie wyniki tych ocen powinny zostać porównane z odpowiednimi krajowymi danymi statystycznymi. Dane dotyczące zakładania nowych firm i wskaźników zatrudnienia można również wykorzystać do wyciągnięcia wniosków na temat efektów społecznego związanego ze zmniejszeniem bezrobocia i poprawą poziomu dochodów. Pośrednio wpływ edukacji w zakresie II&SE na społeczeństwo można ocenić poprzez analizę innowacji społecznych i przedsiębiorstw społecznych założonych przez absolwentów. Kryteria takiej oceny mogą obejmować zakres, w jakim innowacja lub przedsiębiorstwo zwiększa dostęp do usług (w tym edukacji, usług socjalnych itp.) dla grup

znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, promuje prawa podstawowe (w tym sprawiedliwość i równość) i/lub poprawia zdrowie i bezpieczeństwo publiczne. Metody pomiaru efektów społecznego mogą opierać się na analizie kosztów i korzyści, jednak jest to trudne do osiągnięcia, ponieważ większość skutków społecznych jest trudna do zmonetyzowania (EC, 2015; Centre for European Policy Studies, 2010).

Dobre praktyki: Wytyczne dotyczące pomiaru efektów

Komisja Europejska (2015) przedstawia wytyczne dotyczące pomiaru efektów edukacji w zakresie przedsiębiorczości, podzielone na 14 następujących etapów:

1. Podjęcie decyzji w sprawie definicji kluczowych terminów (co oznacza wpływ edukacji w zakresie przedsiębiorczości)
2. Podjęcie decyzji w sprawie celów pomiaru (na czym ma się koncentrować pomiar, jakie narzędzia zostaną wykorzystane, kiedy zostanie przeprowadzona ocena, którzy interesariusze będą zaangażowani).
3. Dostosowanie celów pomiaru do celów programu edukacyjnego
4. Dostosowanie narzędzi pomiarowych do kluczowych definicji i celów pomiaru.
5. Dostosowanie narzędzi do grupy docelowej (np. do wieku i wykształcenia) i przetestowanie narzędzi przed rozpoczęciem pomiaru.
6. Zbieranie danych ilościowych w celu wyraźniejszego przypisania i skalowania efektów.
7. Staranny dobór próby (np. większy rozmiar próby w celu zapewnienia statystycznie istotnych wyników; unikanie tendencyjności samoselekcji).
8. W miarę możliwości uwzględnienie grupy kontrolnej (obejmującej osoby, które nie uczestniczyły w programie).
9. Poleganie na renomowanych narzędziach i technikach statystycznych
10. Zapewnienie wysokiego wskaźnika odpowiedzi (np. projektowanie kwestionariuszy w bardziej atrakcyjny sposób: krótsze, z niewielką liczbą pytań otwartych).
11. Rozpoznanie korzyści i ograniczeń samooceny (korzyści: postrzeganie lepszej wiedzy i umiejętności może wskazywać na gotowość do rozpoczęcia działalności gospodarczej; ograniczenie: postrzeganie nie oznacza, że nastąpi rzeczywista zmiana zachowania).
12. Obejmuje ankietę przed i po (ważne dla pomiaru efektów behawioralnego).
13. Dostosuj liczbę ocen do czasu trwania programu (w przypadku krótkich programów: pomiar przed i po; w przypadku długich programów: przed, zaraz po, kilka miesięcy po i kilka lat po).
14. Udowodnienie przyczynowości (tj. że program doprowadził do określonych wyników/efektów)

Proces ten został opracowany na podstawie analizy 66 przykładów pomiaru efektów, zidentyfikowanych w wyniku przeglądu literatury i wywiadów ze 114 ekspertami z 43 krajów (28 państw członkowskich UE i 15 innych krajów). Jest on zalecany do stosowania na różnych poziomach edukacji, w tym w szkolnictwie wyższym.

Ta dobra praktyka może być przenoszona do różnych kontekstów i stosowana do oceny efektów przedsiębiorczości społecznej, ponieważ definiuje logikę pomiaru efektów i pozwala na opracowanie konkretnych podejść i narzędzi pomiarowych zgodnie z celami programów i profilem uczniów.

Przykłady wskaźników efektów

Poniżej znajduje się lista wskaźników, które instytucje szkolnictwa wyższego mogą wykorzystać do pomiaru efektów kształcenia w zakresie II&SE:

- Liczba (nr) studentów, którzy zapisali się na kurs II&SE i pomyślnie go ukończyli

- Liczba studentów, którzy założyli firmę społeczną lub wdrożyli projekt II&SE w ciągu dwóch lat od ukończenia kursu II&SE
- Liczba absolwentów zatrudnionych w firmach społecznych i/lub innowacyjnych
- Liczba członków wydziału zaangażowanych w projekty badawcze II&SE i kursy II&SE
- Liczba publikacji naukowych w dziedzinie II&SE dokonanych przez członków wydziału
- Liczba konferencji, forów, okrągłych stołów interesariuszy itp. poświęconych kwestiom II&SE przeprowadzonych przez uniwersytet
- Liczba projektów badawczych lub edukacyjnych w dziedzinie II&SE realizowanych przez uczelnię
- Liczba osób poinformowanych i zaangażowanych w te projekty

Wnioski

Efekty edukacji II&SE są zróżnicowane. Obejmują one:

- poprawa kompetencji uczniów w zakresie innowacji i przedsiębiorczości oraz poprawa umiejętności nauczycieli w zakresie projektowania instrukcji na poziomie indywidualnym;
- wzmocnienie kultury innowacji i przedsiębiorczości (społecznej) w instytucjach szkolnictwa wyższego na poziomie instytucjonalnym;
- zwiększone szanse na zatrudnienie i większa aktywność absolwentów w zakresie rozpoczynania działalności gospodarczej; oraz
- potencjalnie zmniejszone stopy bezrobocia, lepszy standard życia absolwentów oraz zwiększona liczba inkluzywnych innowacji i przedsiębiorstw społecznych, odpowiadających na różne potrzeby społeczne na poziomie społeczeństwa.

Najczęstszą metodą oceny efektów są ankiety/kwestionariusze; inne metody obejmują wywiady, obserwacje, ocenę portfolio, pamiętników i dzienników osób uczących się. w przypadku pomiaru efektów na poziomie ekonomicznym lub społecznym, metody te powinny być uzupełnione analizą odpowiednich danych statystycznych i/lub analizą kosztów i korzyści. Metody i narzędzia pomiaru efektów edukacji w zakresie II&SE powinny być zawsze dostosowane do celów programu studiów/kursu, celów pomiaru efektów oraz specyfiki grup docelowych.

Pytania refleksyjne:

1. Jakie podejścia, metody i narzędzia do oceny i pomiaru efektów edukacji, w szczególności w dziedzinie przedsiębiorczości, stosuje Twoja instytucja? Jak skuteczne są te podejścia, metody i narzędzia?
2. Jakie są wyzwania związane z ewaluacją efektów edukacji II&SE w kontekście lokalnym/krajowym? Jak można je przewyciężyć?
3. Które z metod pomiarowych omówionych w tym rozdziale mogą mieć zastosowanie w Twoim kontekście?

Bibliografia:

1. Athayde, R. (2012) Impact: 50 years of young enterprise. (Raport techniczny) Young Enterprise. Kingston University London.
2. Brock, D. i Steiner, S. (2009) Edukacja w zakresie przedsiębiorczości społecznej: Czy osiąga pożądane cele? SSRN Electronic Journal. Feb. 2009. DOI:10.2139/ssrn.1344419
3. Caird, S. (2023) Test GET2. URL: <http://www.get2test.net>. Dostęp 15 maja 2023 r.
4. Cohen, L., Manion, L. i Morrison, K. (2010) Metody badawcze w edukacji. 6th edition. London: Routledge.
5. Centrum Studiów nad Polityką Europejską. (2010) Study on Social Impact Assessment as a tool for mainstreaming social inclusion and social protection concerns in public policy in EU Member States. Streszczenie. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6315&langId=en>. Dostęp 25 maja 2023 r.

6. Komisja Europejska. (2015) Entrepreneurship Education: a Road to Success: Kompilacja dowodów na wpływ strategii i środków nauczania przedsiębiorczości na wzrost gospodarczy. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6590fd6-3e54-4989-bbe0-21d9785dff54>. Dostęp 10 kwietnia 2023 r.
7. Fiorentino, R., Longobardi, S. i Scaletti, A. (2021) Wczesny rozwój start-upów: innowacje mają znaczenie. Dowody z Włoch. European Journal of Innovation Management, Vol. 24 No. 5, pp. 1525-1546. <https://doi.org/10.1108/EJIM-02-2020-0057>
8. Hytti, U. i Kuopusjärvi, P. (2004) Evaluating and Measuring Entrepreneurship and Enterprise Education: Methods, Tools and Practices. Projekt Entreva (FIN/02/C/P/RF-82501). Instytut Małej Przedsiębiorczości, Centrum Badań i Rozwoju Biznesu: Turku School of Economics and Business Administration.
9. Johansen, V. (2007) Doświadczenia związane z uczestnictwem w programach dla firm JA-YE. Jakie doświadczenia mieli uczestnicy Programów dla Firm w czasie, gdy byli założycielami firm - i co stało się później? Lillehammer: Eastern Norway Research Institute.
10. OECD. (2018) Wzmacnianie włączenia społecznego poprzez przedsiębiorczość sprzyjającą włączeniu społecznemu. Nota polityczna. Konferencja ministerialna MŚP, 22-23 lutego 2018 r., Meksyk.
11. Sevilla-Bernardo, J., Sanchez-Robles, B. i Herrador-Alcaide, T. (2022) Czynniki sukcesu startupów w literaturze badawczej w ramach ekosystemu przedsiębiorczości. Adm. Sci. 2022, 12(3), 102; <https://doi.org/10.3390/admsci12030102>
12. Singh, R., Chawla, G., Agarwal, S. & Desai, A. (2017). Zatrudnialność i innowacyjność: Opracowanie skali. International Journal of Innovation Science. 9. 20-37. DOI: 10.1108/IJIS-10-2016-0041.
13. Tucker, J. (2011) Making an impact. Ocena tworzenia wartości przez Junior Achievement of Canada. The Boston Consulting Group, Inc.
14. Volery, T i Mueller, S. (2013) Wpływ edukacji w zakresie przedsiębiorczości na kapitał ludzki na poziomie szkoły średniej II stopnia. Journal of Small Business Management 51 (3), pp. 429-0. DOI: 10.1111/jsbm.12020
15. Zaidatol, L. Ph. i Bagheri, A. (2011) Przedsiębiorczość nauczycieli i uczniów: Implication for Effective Teaching Practices. Procedia - Social and Behavioural Sciences. 29: 1071-1080. DOI: 10.1016/j.sbspro.2011.11.340.

Załącznik 1. Definicje innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu

Autor	Definicja
Heeks et al., 2013	"Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu to środki, za pomocą których nowe towary i usługi są opracowywane dla i/lub przez osoby, które zostały wykluczone z głównego nurtu rozwoju; w szczególności miliardy osób o najniższych dochodach".
Foster i Heeks, 2013	"Innowacje włączające wyraźnie pojmują rozwój w kategoriach aktywnego włączania tych, którzy są wykluczeni z głównego nurtu rozwoju. Różniąc się w swoim podstawowym spojrzeniu na rozwój, innowacje inkluzywne odnoszą się zatem do włączenia w pewien aspekt innowacji grup, które są obecnie marginalizowane".
Johnson i Andersen, 2012	"W kontekście innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu, wąskie rozumienie włączenia społecznego to "zmniejszanie nierówności dochodowych i wydobywanie ubogich z ubóstwa poprzez zwiększanie ich dochodów"; szersza definicja to "przyznawanie praw, głosu, możliwości i zachęt osobom wykluczonym, aby stały się aktywnymi uczestnikami procesów rozwoju i innowacji".
George et al., 2012	"Wzrost sprzyjający włączeniu społecznemu może być postrzegany jako pożądaný rezultat innowacyjnych inicjatyw, które są skierowane do osób w pozbawionych praw obywatelskich sektorach społeczeństwa, a jednocześnie jako cecha charakterystyczna procesów, w ramach których takie innowacyjne inicjatywy mają miejsce".
Cozzens i Sutz (2012:12)	"Innowacja musi być 'inkluzywna' na co najmniej dwa sposoby: inkluzywna pod względem procesu, w którym jest osiągnięta oraz inkluzywna pod względem problemów i rozwiązań, z którymi jest związana".
Glennie i in., 2020 (UNDP)	Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu - "rodzaj innowacji, który sprzyja włączeniu społecznemu i wzmacnia cele zrównoważonego rozwoju", "sposób na sprostanie wyzwaniom społecznym i wspieranie ekosystemów bardziej sprzyjających włączeniu społecznemu". "Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu opisują dążenie do innowacji, które mają na celu cele społeczne i kontekst lokalny. Można o nich myśleć jako o bardziej inkluzywnym podejściu do innowacji lub bardziej innowacyjnym podejściu do wspierania włączenia społecznego".
Klingler-Vidra i in., 2022	"Innowacje mają potencjał: mogą leczyć choroby, lepiej łączyć ludzi i sprawić, że sposób, w jaki żyjemy i pracujemy, będzie bardziej wydajny i przyjemny. Jednocześnie innowacje mogą podsycać nierówności, niszczyć źródła utrzymania i szkodzić zdrowiu psychicznemu. Innowacje sprzyjające włączeniu społecznemu - innowacje motywowane celami środowiskowymi i społecznymi - są w stanie zwiększyć korzyści płynące z innowacji, jednocześnie zmniejszając ich szkody".
Cyfrowa obietnica (Centrum Innowacji Włączających)	"Innowacje włączające to model badań i rozwoju skoncentrowany na równości, który ma na celu wpływanie na zmiany poprzez wspieranie społeczności i szkół we wspólnym projektowaniu rozwiązań, które ucieleśniają nowatorskie i zróżnicowane podejścia. Innowacja włączająca zaczyna się od celowego tworzenia i katalizowania możliwości dla społeczności - w tym uczniów, rodziców, rodzin, organizatorów - aby być przy stole badawczo-rozwojowym edukacji z liderami okręgów, nauczycielami, badaczami i programistami".

OECD, 2021 R.	"Polityka innowacyjna sprzyjająca włączeniu społecznemu definiowana jest jako polityka innowacyjna, której celem jest usunięcie barier utrudniających udział niedostatecznie reprezentowanych osób, grup społecznych, firm, sektorów i regionów w działaniach związanych z innowacjami, badaniami i przedsiębiorczością. Ich celem jest zapewnienie wszystkim grupom społecznym możliwości skutecznego uczestnictwa w innowacjach i czerpania z nich korzyści".
---------------	---

1. Heeks, R., Amalia, M., Kintu, R. i Shah, N. (2013) *Inclusive Innovation: Definicja, konceptualizacja i przyszłe priorytety badawcze*. Working Paper Series. Paper No. 53. Manchester: Centre for Development Informatics, Institute for Development Policy and Management, SEED. URL: <http://www.seed.manchester.ac.uk/subjects/idpm/research/publications/wp/di/>. Dostęp 1 czerwca 2023 r.
2. Foster, C. & Heeks, R. B. (2013) Conceptualising inclusive innovation: modifying systems of innovation frameworks to understand diffusion of new technology to low-income consumers. *European Journal of Development Research*, 25(3), s. 333-355. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/ejdr.2013.7>. Dostęp 1 czerwca 2023 r.
3. Johnson, B. & Andersen, A. D. (2012) *Learning, Innovation and Inclusive Development*. Aalborg: Aalborg University Press. (cytowane w Heeks et al., 2013)
4. George, G., McGahan, A. M. i Prabhu, J. (2012) Innovation for inclusive growth: towards a theoretical framework and research agenda. *Journal of Management Studies*, 49(4), s. 661-683. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/35456307.pdf>. Dostęp 31 maja 2023 r.
5. Glennie, A., Ollard, J., Stanley, I. i Klingler-Vidra, R. (2020) *Strategie wspierania innowacji sprzyjających włączeniu społecznemu: spostrzeżenia z Azji Południowo-Wschodniej*. UNDP. URL: https://media.nesta.org.uk/documents/FINAL_PUBLICATION_UNDP-RBAP-Strategies-for-Supporting-Inclusive-Innovation-2020_2.pdf. Dostęp 31 maja 2023 r.
6. Klingler-Vidra, R., Glennie, A., & Lawrence, C.S. (2022). *Inclusive Innovation* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003125877>, dostęp 31 maja 2023 r.
7. Cyfrowa obietnica. Inclusive Innovation Process. URL: <https://digitalpromise.org/inclusive-innovation/inclusive-innovation-process/>. Dostęp 1 kwietnia 2023 r.
8. OECD (2021) *Inclusive Innovation Policy Toolkit*. URL: <https://rri-tools.eu/-/the-oecd-s-inclusive-innovation-policy-toolkit>. Dostęp 30 maja 2023 r.

Załącznik 2. Lista analizowanych programów i kursów w dziedzinie II&SE

Nie	Tytuł programu	Dostawca programu	Kraj	Poziom	Pozycja	Obciążenie praca	Modalność
1	Zarządzanie	Collegium Humanum	Polska	Licencjat	Pełny stopień	4650 h 180 ECTS	F-2-F
2	Zarządzanie	Wyższa Szkoła Nauk Społecznych	Polska	Licencjat	Pełny stopień	4650 h 180 ECTS	Mieszany
3	Zarządzanie	Uczelnia Vistula	Polska	Licencjat	Pełny stopień	4525 h 181 ECTS	Online
4	Zarządzanie	Wyższa Szkoła Bankowa w Warszawie	Polska	Mistrz	Pełny stopień	1561 h 120 ECTS	Mieszany
5	Zarządzanie	Wyższa Szkoła Zarządzania - Szkoła Wyższa	Polska	Mistrz	Pełny stopień	1654 h 126 ECTS	Mieszany
6	Mistrz wykonawczy w trzecim sektorze i przedsiębiorstwach społecznych	ALTIS (Alta Scuola Impresa e Società) Katolicki Uniwersytet Najświętszego Serca - Mediolan	Włochy	Mistrz	Pełny stopień	1500 h 60 ECTS	Mieszany
7	Zrównowagony rozwój biznesu	Katolicki Uniwersytet Najświętszego Serca	Włochy	Mistrz	Tematy zawarte w innych kursach	8 ECTS	F-2-F
8	Kapitał społeczny i lokalne systemy społeczno-ekonomiczne	Uniwersytet Mediolański Bicocca	Włochy	Mistrz	Samodzielny kurs	48 h 6 ECTS	Mieszany
9	Przedsiębiorczość społeczna	Uniwersytet w Ratyzbonie	Niemcy	Licencjat	Samodzielny kurs	6 ECTS	F-2-F
10	Realizacja kreatywnego potencjału: od idei społecznej do produktu	Vilniaus dailės akademija (Wileńska Akademia Sztuki)	Litwa	Nieformalne	Nieformalne	16 h	Mieszany
11	Projektowanie społeczne i biznes	Wileńska Akademia Sztuki	Litwa	Nieformalne	Nieformalne	16 h	Mieszany
12	Szkolenie z zakresu przedsiębiorczości społecznej dla przyszłych	Uniwersytet Wileński	Litwa	Nieformalne	Nieformalne	16 h	F-2-F

Nie	Tytuł programu	Dostawca programu	Kraj	Poziom	Pozycja	Obciążenie pracą	Modalność
	innowatorów "Wiatr przedsiębiorczości"						
13	Przedsiębiorczość i innowacje	Uniwersytet Loughborough w Londynie	Wielka Brytania	Mistrz	Pełny stopień	60 ECTS	F-2-F
14	Biznes społeczny i innowacje społeczne	Państwowy Uniwersytet Nauk Stosowanych w Kłajpedzie, Uniwersytet Nauk Stosowanych SMK, Uniwersytet Wileński, Akademia w Szawlach, Państwowy Uniwersytet Nauk Stosowanych w Szawlach	Litwa	Nieformalne	Nieformalne	24 h	Mieszany
15	Przedsiębiorczość społeczna	Szkoła Zarządzania i Stosunków Pracy	Kanada	Nieformalne	Nieformalne	15 tygodni	F-2-F
16	Otworzyć firmę	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości	Międzynarodowy	Szkoła, kształcenie i szkolenie zawodowe, dorośli	Nieformalne	n/d	Mieszany
17	Mazowiecki Uniwersytet Młodzieżowy	Uniwersytet Warszawski	Polska	Nieformalne	Nieformalne	30 h	Online
18	Sztafeta innowacji społecznych	Fundacja Młodzieżowej Przedsiębiorczości / Nationale Nederlanden	Polska	Nieformalne	Nieformalne	1 semestr	Online
19	Ludzka innowacyjność. Wsparcie rozwoju mikroinnowacji	Laboratorium Innowacji Społecznych w Gdyni i Fundacja	Polska	Inkubacja pomysłów	Nieformalne	n/d	Mieszany

Nie	Tytuł programu	Dostawca programu	Kraj	Poziom	Pozycja	Obciążenie pracą	Modalność
	i w obszarze włączenia społecznego	Stocznia z Warszawy					
20	Akademickie inkubatory przedsiębiorczości	Fundacja Akademickie Inkubatory Przedsiębiorczości	Polska	Nieformalne	Nieformalne	n/d	F-2-F
21	Przedsiębiorczość społeczna	Nowy Bułgarski Uniwersytet	Bułgaria	Mistrz	Pełny stopień	60 ECTS	F-2-F
22	Innowacje społeczne	Centrum innowacji społecznych (ZSI GmbH)	Niemcy	Nieformalne	Nieformalne	n/d	Mieszany
23	Przedsiębiorczość społeczna i jej formy	Bałkański Instytut Pracy i Polityki Społecznej	Bułgaria	Nieformalne	Nieformalne	6 h	Online / Blended
24	Integracyjne i oddolne innowacje	Centra innowacji w 10 afrykańskich instytucjach szkolnictwa wyższego (projekt AHEAD, 585919-EPP-1-2017-1-RO-EPPKA2-CBHE-JP)	Międzynarodowy	Nieformalne	Nieformalne	30 h	F-2-F / Online
25	Przedsiębiorczość społeczna	Copenhagen Business School (oferowana na platformie Coursera)	Dania	Specjalizacja	Nieformalne	60 h	Online

www.innosocial.eu

Niniejszy dokument może być kopiowany, powielany i modyfikowany zgodnie z powyższymi zasadami, przy czym każdorazowo należy wyraźnie podawać nazwiska autorów i wszystkie stosowne informacje na temat praw autorskich.

Wszelkie prawa zastrzeżone. © Prawa autorskie 2023 InnoSocial

